

Roma Hukuku'nda Ölü Kültüne İlişkin Düzenlemeler^(*)

Regulations on the Cult of the Dead in Roman Law

Arş. Gör. Dr. **Ayşe Gül EKER^(**)**

Öz:

Romalılar, dünyevî yaşantıları gibi ölümden sonraki hayatlarını da örf ve adetler ve hukuk kuralları aracılığıyla düzenleme eğilimindeydiler. Romalıların düşüncesine göre ölüm, bir kimsenin yaşayanların dünyasından ölülerin dünyasına geçişini sağlayan önemli bir olaydı. Ölenin, yaşayanların dünyasından ölülerin dünyasına geçişinin usulüne uygun bir şekilde sağlanmaması halinde hem ölenin hem de ardında kalan yakınlarının kötü sonuçlarla karşılaşmasının kaçınılmaz olduğu inancı mevcuttu. Bu nedenle Roma'da çok eski zamanlardan itibaren ölenin bedenine uygulanacak işlemler, cenaze töreninin yapılma şekli, mezarın yeri, mezarın yapısı, mezarlıklar, geride kalanların yapması gerekenler gibi ölü kültürünün kapsamındaki konulara ilişkin uygulamalar hiçbir zaman doğaçlama veya rastgele yürütülmemiştir. Nitekim konuya ilişkin kaynaklar incelendiğinde Roma'da ölü kültüne ilişkin hususların, ilahî hukuk, kamu hukuku ve özel hukukun iç içe geçtiği, kendine has bir rejim ile düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Roma'da cenaze işlemleri, cenaze törenleri, mezarlar gibi ölü kültüne ilişkin konularda yapılan düzenlemeler, bir yandan yaşam, ölüm ve hukuk arasındaki ilişkinin önemli bir yönünü teşkil ederken; diğer yandan Roma ailesinin doğası, ilahî ve beşerî hukuk gibi birçok kavramın buluşma yerini oluşturmaktadır. Çalışmanın konusunu Roma Hukuku'nda ölü kültüne ilişkin düzenlemeler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Locus Religiosus, Res Religiosae, Ius Sepulchri, Lex Ursonensis, Actio De Sepulchro Violato, Actio Popularis.

Abstract:

The Romans tended to regulate their afterlife as well as their earthly life through customs and legal rules. According to Roman thought, death was an important event that enabled a person to pass from the world of the living to the world of the dead. There was a belief that if the transition of the deceased from the world of the living to the world of the dead was not duly ensured, it was inevitable that both the deceased and the relatives left behind would face bad consequences. For this reason, since ancient times in Rome, practices regarding the issues within the scope of the cult of the dead, such as the

^(*) Hakem denetiminden geçmiştir.

Makalenin geliş tarihi: 06.05.2024 - Makalenin kabul tarihi: 13.10.2024.

^(**) Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Roma Hukuku Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi, Kocaeli-Türkiye,

E-posta: ayseker@kocaeli.edu.tr,

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5204-3318>.

procedures to be applied to the body of the deceased, the way the funeral ceremony was performed, the location of the grave, the structure of the grave, cemeteries, and the things to be done by those left behind, were never improvised or random. As a matter of fact, when the sources on the subject are examined, it is understood that the issues related to the cult of the dead in Rome were regulated by a unique regime in which divine law, public law and private law were intertwined.

The regulations on funeral procedures, funeral ceremonies, tombs and other issues related to the cult of the dead in Rome constitute an important aspect of the relationship between life, death and law; on the other hand, they constitute the meeting place of many concepts such as the nature of the Roman family, divine and human law. The subject of this study is the regulations regarding the cult of the dead in Roman Law.

Keywords:

Locus Religiosus, Ius Religiosae, Ius Sepulchri, Lex Ursonensis, Actio De Sepulchro Violato, Actio Popularis.

GİRİŞ

Ölü kültü kavramı, ölüme ilişkin inanç ve ritüellerin belirlenmesinin yanı sıra öüm anından itibaren ölenin durumu ve ölüm sonrasında geride kalanların yapmaları gerekenlerin düzenlenmesi süreçlerinin bütününe kapsar¹. Dolayısıyla ölü kültü; cenaze işlemleri, cenaze töreni, ölü gömme adetleri, cenaze ateşi, ölü yemeği, mezar mimarisi, ölümden sonraki anma ritüelleri gibi pek çok konuyu içinde barındıran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Romalıların düşüncesine göre ölüm, bir kimsenin yaşayanların dünyasından ölümlerin dünyasına geçişini sağlayan oldukça önemli bir olaydı. Bu geçiş, örf ve adetler ile hukuk tarafından düzenlenen bir dizi ritüelin gerçekleştirilmesini gerektiren bir süreçte meydana gelirdi². Bu ritüellerin usulüne uygun olarak gerçekleştirilmemesi durumunda, ölümlerin ruhlarının mutsuz olması ve böylece yaşayanlar için de bir huzursuzluk kaynağı haline gelmeleri gibi sonuçlara yol açabileceğine inanılıyordu. Bu nedenle, Roma'da cenaze işlemleri, cenaze törenleri ve mezarlar ile ilgili uygulamalar, hiçbir zaman doğaçlama veya rastgele bir biçimde yürütülmemiştir³. Nitekim ölünün bedenine uygulanacak işlemler, cenaze töreninin nasıl gerçekleştirileceği, mezarın yeri, mezarın içyapısı ve düzeni, adakların sunulması gibi ölü kültüne dair hususlarda her zaman atalardan gelen adetlere ve hukuka bağlı olarak hareket edilmiştir⁴.

¹ Tuna Akçay, Yunan ve Roma'da Ölü Kültü, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2017, s. 4 vd.

² Olivia Robinson, 'The Roman Law on Burials and Burial Grounds', *Irish Jurist, Cilt: 10, Sayı: 1, Yaz 1975*, ss. 175-186, s. 175; Lucian-Mircea Mureşan / Ioana Mureşan, 'Roman Law Concerning Funerary Monuments. Case Study Based on Some Funerary Epigraphs Belonging to Military Personnel on Both Sides of the Middle and Lower Danube', *BANATICA, Cilt: 26, 2016*, ss. 119-133, s. 119; Aynur Civelek, 'Roma Cenaze Törenleri ve Gömme Gelenekleri', *Journal of Archaeology and Art, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı: 124, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2007*, ss. 71-80, s. 71.

³ Robinson, s. 175.

⁴ Civelek, s. 71.

Roma hukukuna ilişkin kaynaklar incelendiğinde Roma'da cenaze işlemleri, cenaze törenleri, mezarların ve mezarlıkların durumu gibi ölü kültüne ilişkin hususların, ilahî hukuk (*ius sacrum*⁵), kamu hukuku ve özel hukukun iç içe geçtiği, kendine has bir rejimle düzenlenmiş olduğu görülür⁶.

I. GENEL OLARAK ROMADA ÖLÜM ALGISI, CENAZE TÖRENLERİ VE ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ

A. Genel Olarak

Roma'da cenaze işlemleri, cenaze törenleri, ölü gömme adetleri, mezarlar, mezarlıklar gibi ölü kültüne ilişkin konulara dair yapılan düzenlemelerin önemli bir kısmının kaynağının ve sebeplerinin daha iyi anlaşılabilmesi, Hristiyanlık öncesi Roma toplumunun ölüm ve sonrasına ilişkin dini inançlarına ve geleneklerine ilişkin detayların, en azından temel düzeyde, bilinmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Roma toplumundaki ölüm algısı, cenaze törenleri ve ölü gömme geleneği hakkında genel hatlarıyla bilgi verilmesi önem taşımaktadır.

B. Ölüm Algısı

Romalıların en eski inançlarına göre ölüm gerçekleşikten sonra ölenin ruhu, bağlı bulunduğu bedenden ayrılmaz, mezarda toprak altında yaşamaya devam ederdi⁷. Ruhun mezarında kalması ve yaşayanları rahatsız etmemesi için bağlı olduğu bedenin toprakla örtülmesi, geleneksel bazı törenlerin yapılması, belirli bazı sözlerin söylenmesi ve cenaze yemeğinin verilmesi gerekirdi⁸. Ayrıca her yılın belirli günlerinde mezarın ot ve çiçeklerle yapılan çelenklerle süslediği, üzerine çeşitli yiyecekler ve tuzun bırakıldığı, süt, şarap, bazen kurban kanının döküldüğü törenler de yapılmalıydı⁹.

⁵ Tanrıların kutsal hukukunu ifade eden *ius sacrum*, insanların tanrılarla olan ilişkileriyle, kült, kurbanlar, tapınaklar, kutsama, mezarlar ve kutsal görevlerle ilgili hukuki ilkeleri ve kurumları kapsar. *Ius sacrum*'u ihlal edenler, tanrıların intikamına çarılacak şekilde günahkâr kabul edilirdi. En eski zamanlarda, *ius sacrum* özel hukuk üzerinde önemli bir etkiye sahipti; hukuk kurallarına dair bilgi, hukuk kuralların yorumlanması ve uygulanması rahiplerin tekelindeydi. Açıklamalar ve daha fazla bilgi için bkz. Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, American Philosophical Society, Philadelphia, 1953, s. 532; Ziya Umut, *Roma Hukuku Lügati*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s. 103.

⁶ Robinson, s. 175.

⁷ Civelek, s. 71; Haluk Çetinkaya, 'Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm algısı ve Mezar Türleri', *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, Sayı: 3, 2011, ss. 18-38, s. 19; John L. Heller, 'Burial Customs of the Romans', *The Classical Weekly*, Cilt: 25, Sayı: 24, 2 Mayıs 1932, ss. 193-197, s. 194; Fustel De Coulanges, *Antik Site: Yunan'dan Roma'ya Kadar Tapınma, Hukuk ve Kurumlar*, (çev. İsmail Kılınç), Epos Yayınları, Ankara, 2011, s. 25.

⁸ De Coulanges, s. 25; Civelek, s. 71.

⁹ De Coulanges, s. 28-33; Civelek, s. 71, 76.

Ölen atalarının ruhlarını kutsal varlıklar olarak gören Romalılar, ölümünün ardından uygun biçimde tapınılan ölünün, koruyucu bir tanrı olduğuna inanıyorlardı¹⁰. Buna karşılık ölen kişilere ilişkin dinî görevlerin yerine getirilmemesi halinde, ölülerin mezarlarından çıktıklarına, yaşayanların dine aykırı ve ihmalkâr bu davranışlarından dolayı geceleri inleyerek, onlara sitem ettikleri inancı hâkimdi. Ayrıca, ölenin, bu ihmalkârlıkları dolayısıyla yaşayanları cezalandırmak için, her yıl tekrarlanması gereken mezar başı ritüelleri yeniden düzenlenene kadar, onların başına çeşitli felaketler gelmesine neden olacağına da inanılırdı¹¹.

Her Romalının evindeki sunakta yanan ve sürekli canlı tutulması kutsal bir zorunluluk olan ateş bulunurdu¹². Ailenin, kutsal olduğu kabul edilen ölen atalarının her birinin, evdeki sunağa bağlı olduğuna inanılırdı. Bu bakımdan evdeki sunak ve içindeki ateşin ölen atalara tapınmanın bir simgesini teşkil ettiği anlaşılmaktadır¹³. Aile evinde kuşaklar boyu canlı tutulan sunaktaki bu ateş, tüm aile üyelerinin ölüp gitmesi halinde sönerek aile ile birlikte yok olup giderdi.

Ölen atalarını bu şekilde tanrılaştırıp, onlara tapınmaya ilişkin bu eski inanç ile Roma ailesi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu inanca göre, her Roma ailesinin, sadece o aileye ait bir dini bulunmaktaydı¹⁴. Bu inancın bir gereği olarak her aile sadece kendisine agnatik bağ ile bağlı olan ölümlere, diğer bir ifadeyle atalarına tapınırdı¹⁵. Cenaze törenleri sadece en yakın akrabalar tarafından yerine getirilirdi. Belirli dönemlerde tekrarlanması dini bir görev olarak kabul edilen, ölenin mezarının başında gerçekleştirilen törenlere sadece aile üyeleri katılabilirdi. Ölümleri huzursuz edebileceği düşünüldüğünden mezar başında gerçekleştirilen bu törenlere aile üyesi olmayan yabancı kişiler katılamazdı, hatta yabancıların ataların mezarlarına yaklaşması bile yasaktı.

Roma ailesinde atalara tapınma ve aile inançlarını düzenleme yetkisinin, evin dininin baş din adamı sayılan aile babasına (*pater familias*) ait olduğu

¹⁰ Çiğdem Dürüşken, Roma'nın Gizem Dinleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 48; De Coulanges, s. 25.

¹¹ Dürüşken, s. 48.

¹² Fulya İlçin Gönenç, Roma Hukukunda Kadın, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 175.

¹³ Ölen atalara tapınma ile sunak arasında mazisi oldukça eskiye dayanan bir ilişkinin var olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen en eski dönemlerde ailenin ölen atası evdeki sunak taşının altına gömülmekteydi. Ölenin ruhunu temsil eden sunaktaki ateş ise ölen ataya saygı göstermek ve tapınmak için yakılmaktaydı. Konuya ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. De Coulanges, s. 34, 35.

¹⁴ Elvan Sütken, "Roma Aile Hukukunda Patria Potestas", Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 2019, ss. 67-100, s. 77; De Coulanges, s. 25; Buse Aksaray, Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fırl Ehliyeti, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 60.

¹⁵ Reginald H. Barrow, Romalılar, (çev. Ender Gürol), İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 16.

kabul edilirdi¹⁶. Aile babasının evin dini konusundaki yetkisi öyle mutlak ki başrahip (*pontifex maximus*), bir aile babasının dinsel törenleri yerine getirip getirmediğini denetleyebilmekle beraber evin dininin ritüellerine ilişkin herhangi bir konuda *pater familias*'a müdahalede bulunması mümkün değildi¹⁷. *Pater familias*'ın yanı sıra erkek aile evladının da aile mülkünde yer alan aile mezarlığındaki mezarlara kutsal içecekler serpmeye ve kurban sunma gibi bazı dini görevleri bulunmaktaydı¹⁸.

Roma ailesinin dini, aile üyesi olmayanları dışladığından, bu dinin yayılabilmesi ancak yeni soyların aileye katılımı ile mümkün olurdu. Her aile babası oğluna, ailenin atalarına tapınmayı; sunaktaki ateşi besleme hakkını; cenaze yemeğini sunma görevini; evin dininin dua formüllerine, ilahilerine, tören ve bayramlarına ilişkin bilgileri aktararak aile dininin nesilden nesile değişmeden devamını sağlardı¹⁹.

C. Cenaze Törenleri ve Ölü Gömme Geleneği

Roma toplumunda ölünün defnedilmesi, en yakın akraba tarafından yerine getirilmesi gereken dini bir görev olarak görülürdü²⁰. Bu görevin usulüne uygun bir şekilde yerine getirilmemesi halinde ölenin ruhunun, onun yeraltı dünyasına kabul edilmesini engelleyen insanların yaşamlarında kötü etkiler

¹⁶ Gönenç, s. 170, 171; Sütken, s. 77; Dürüşken, s. 21; Barrow, s. 16. *Pater familias*'ın üzerlerindeki hâkimiyeti dolayısıyla aile evlatları ve *manus*'u altında bulunan karısı da aile dininin diğer üyelerini oluşturmaktaydı. Aksaray, 2012, s. 60.

¹⁷ De Coulanges, s. 25.

¹⁸ Civelek, s. 71; De Coulanges, s. 27; Aksaray, 2012, s. 61. Hristiyanlık inancı ortaya çıkıncaya kadar Roma'nın dinsel kültüründe tanrılarla olan ilişkilerin erkeklerin hâkimiyetinde ve sorumluluğunda olduğu kabul edilmekteydi. Romalı kadınlar, aile dinindeki törenlerde yer almakla birlikte erkeklerin dini rollerinin zorunlu tamamlayıcısı olarak ikincil bir yere sahiptiler. Tapınaklarda yaşatılan devlet dinlerinin törenlerine ise kadınların katılması yasaktı. Bu durum kadınların, dini tören yapılmasını gerektiren hukuki işlemleri yapmasına engel oluyordu. Sadece kadınların katılabildiği, bir kısmı politik veya sosyal nedenlerle oluşan dini törenler ve kültürler ise kadınların dini yapı içinde kendilerine sınırlı da olsa yer bulabilmelerini sağlamıştır. Asıl olarak Romalı kadınların dinsel alandan etkin bir rol üstlenmelerini sağlayan ise aile ocağının tanrıçası kabul edilen *Vesta* inancı olmuştur. Bu inancın zamanla devlet inancı haline gelmesi sonucunda devleti koruduğuna inanılan *Vesta* Tapınağı'nda yanan ateşi koruma ve devamlılığını sağlama görevi *Vesta* Rahibeleri'ne verilmiştir. Dinsel alanda kadının rolü Hristiyanlık inancının ortaya çıkışıyla köklü bir değişime uğramıştır. Tanrı huzurunda sınıfsal veya cinsiyete dayalı bir ayrımın olmadığı söylemine dayanan Hristiyanlık inancı, dinsel alanda kadınların erkekler ile eşit olarak var olabil-diği bir ortam yaratmıştır. Roma'da kadınların dinsel alandaki rolleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gönenç, s. 170 vd.; Aksaray, 2012, s. 61, 62.

¹⁹ Barrow, s. 16; Gönenç, s. 171; Aksaray, 2012, s. 61.

²⁰ Bir cesetle karşılaşan bir yabancı bile ölünün üzerine üç avuç toprak atarak onun için en azından sembolik bir defin gerçekleştirmek zorundaydı. Bu ritüel, cesedi yabancı bir ülkede ya da denizde kaybolan bir kişi için de sembolik olarak yapıldıktan sonra ölenin onuruna bir kenotaf dikilir veya boş mezar hazırlanırdı. John L. Heller, 'Burial Customs of the Romans', *The Classical Weekly*, Cilt: 25, Sayı: 24, 2 Mayıs 1932, ss. 193-197, s. 193.

oluşturacak şekilde gezindiğine inanılırdı²¹. Ölünün üzerine toprak koyulması gerektiğine ilişkin inanış nedeniyle cesedin yakılacağı durumlarda bile, eski dini gelenekler, ölenin en azından bir parmağının kesilerek ceset yakılmadan önce sembolik olarak gömülmesini gerektiriyordu²².

Ölüm anı ile gömme işleminin yapılması arasındaki süreçte, ölenin üyesi olduğu ailenin içinde bulunduğu koşullara ve tarihsel dönemlere göre değişiklik gösteren, dini unsurlar taşıyan geleneksel uygulamalar gerçekleştirilirdi²³. Ölüm anında, ölmek üzere olan kimsenin bedeni yataktan kaldırılarak yere yatırılır ve en yakın akrabası tarafından ölene son bir öpücük verilir. Son nefesini veren kişinin yakınları, ölümün gerçekleştiğinden emin olmak amacıyla ölene ismiyle seslenirlerdi²⁴. Ölüm gerçekleştikten sonra ölü yıkanır, giydirilir ve üzerine bir örtü örtülerek evin avlusunda hazırlanan bir bölüme yerleştirilirdi. Ölenin etrafına mumlar ve kandiller yerleştirilir, örtünün üzeri çelenkler ve çiçeklerle donatılır, evin ocağındaki ateş söndürülür ve *Styx*'i²⁵ geçmesi için ölünün ağzına bir sikke konulurdu.

Cenaze törenin ne zaman yapılacağı, ailenin ekonomik imkânlarına veya ölümün gerçekleştiği mevsime göre farklılık gösterirdi. Yoksul kimselerin cenaze törenleri, ölümden çok kısa bir süre sonra gerçekleştirilirdi; buna karşılık cesedin bozulmasını önlemek için gerekli tedbirleri alabilecek ölçüde varlıklı ailesi olan kişilerin cenaze törenleri çoğu zaman daha geç bir tarihte yapılırdı²⁶.

Romalılar, ölenin varlığının toprak altında da devam ettiğine inandıklarından, bu kişinin yaşarken alışık olduğu düzene ölümünden sonra da sahip olması gerektiği düşüncesindeydiler²⁷. Bu nedenle köleler, azatlılar ve yoksullar için dahi üye oldukları *columbaria*²⁸ sahibi *tenuiores* adı verilen

²¹ Ölenin gömülmesine ilişkin törenlerin usulüne uygun olarak tamamlanamaması durumunda, her yıl bir domuz (*porca praecidanea*) kurban edilerek yapılan bu hatanın düzeltilmesi gerekirdi. Bu kurban merasimi yapıldıktan sonra ölenin ailesi *funesta*, yani 'ölümle lekelenmiş' sayılırdı. Heller, s. 193.

²² Çetinkaya, s. 19; Civelek, s. 71.

²³ Heller, s. 193.

²⁴ Çetinkaya, s. 19; Civelek, s. 72.

²⁵ Eski Yunan dünyasından gelen bir inanışa göre ölenin ruhunu *Styx* nehrinden, tanrı *Hades*'in yeraltı dünyasına geçirecek olan kayıkçı *Kharon*'a verilmek için çoğu zaman mezarlara para konulmaktaydı. Çetinkaya, s. 19; Civelek, s. 72.

²⁶ Heller, s. 193; Civelek, s. 73.

²⁷ Çetinkaya, s. 19; Heller, s. 194.

²⁸ Adını, güvercin oyuğuna benzetilmesi nedeniyle, Latince güvercin anlamına gelen *columba*'dan alan bu tip mezarlar, varlıklı ve soylu ailelerin, köleleri ve azatlıları için yeraltında inşa edilirdi. İmparatorluk Dönemi'nin ilk yıllarında yaygın olarak kullanılan bu tip mezarlarda üst üste birkaç sıra halinde yer alan kaplar içinde ölenlerin külleri muhafaza edilirdi. John Anthony Crook, *Law and Life of Rome, 90 B.C. - A.D. 212*, Cornell University Press, New York, 1984, s. 133; Çetinkaya, s. 20.

collegia'lar²⁹'lar aracılığıyla, düzgün bir cenaze töreni sağlamak için her türlü çaba gösterilirdi³⁰.

Ölenin erkek olması durumunda ailesi yeterince varlıklı ise cenaze alayı düzenlenirdi³¹. Çeşitli müzik aletleri çalınan, meşaleler taşınan kortejde *nenia*³² veya ağıt söyleyen, yüzlerini ve göğüslerini kan çıkarana kadar parçalayan kadınlar yer alırdı³³. Özellikle ihtişamlı cenaze törenlerinde yer alan dansçılar ve oyuncularından biri, ölen kimseyi canlandırma rolünü üstlenerek ölenin suretindeki maskeyi takıp onun davranışlarını taklit ederdi. Törendeki en önemli rolü, cenazenin yattığı süre boyunca ailenin atalarının maskelerini taşıyanlar üstlenirdi³⁴. Maske taşıyıcılarından sonra, ölenin hayatı boyunca yaptıklarını temsil eden nesneleri taşıyanlar gelirdi. Alayda daha sonra ölenin oğulları, diğer yakın akrabaları, arkadaşları ve azat ettiği köleleri tarafından taşınan cenaze arabası yer alırdı.

Ölen kişinin seçkin veya yaşarken yaptıkları nedeniyle takdiri hak eden birisi olması durumunda, cenaze alayı doğrudan mezara doğru ilerlemez, önce *Forum*'a giderdi³⁵. Burada ölenin oğullarından biri veya yakın bir akrabası orada bulunan platforma çıkarak cenaze konuşmasını yapardı.

Daha sonra açıklanacağı üzere On İki Levha Kanunu (*Lex Duodecim Tabularum*³⁶) gereği cesetlerin kutsal kabul edilen şehir surlarının dışında yakılması veya gömülmesi zorunluydu³⁷. Bu nedenle cenaze alayı daha sonra şehrin

²⁹ *Collegia*'lar, dinî, siyasî veya meslekî bir amaçla kurulmuş ve İmparatorluk Dönemi'nde tüzel kişilik kazanmış olan insan topluluklarıdır. Bu kişi topluluklarından *tenuiores*'ler toplumun alt sınıfını oluşturan köleler, azatlılar ve yoksul insanların cenaze törenlerini hazırlamak; *collegia funeraticia*'lar ise, resmî cenazelerde yapılacak dinî törenler için kurulmuştur. Umur, 1975, s. 39; Civelek, s. 77.

³⁰ Crook, s. 133; Heller, s. 194; Civelek, s. 77.

³¹ Çetinkaya, s. 19.

³² *Nenia, praeeficae* adı verilen profesyonel kadın yas tutucular veya ölenin kadın akrabaları tarafından çeşitli müzik aletleri eşliğinde bir cenaze töreninde icra edilen, çoğunlukla ölene dair övgüler içeren ilahî formunda bir sözlü kompozisyon türüdür. ([Http://www.oxfordre.com](http://www.oxfordre.com)), (erişim tarihi: 10.10.2024).

³³ Çetinkaya, s. 19.

³⁴ Normal zamanda maskeler evin avlusundaki dolaplarda, soyağacına göre düzenlenmiş olarak muhafaza edilirdi. Bunlar, temsil ettikleri erkeklerin soyundan gelenlerden birinin ölümü halinde cenazeye eşlik etmek üzere bulundukları yerden çıkarılırlardı. Heller, s. 195; Civelek, s. 73.

³⁵ Civelek, s. 73.

³⁶ Roma'nın ilk kodifikasyonu olarak kabul edilen On İki Levha Kanunu hakkında bilgi için bkz. Berger, s. 551; Umur, 1975, s. 116, 117; Bülent Tahiroğlu / Belgin Erdoğmuş, Roma Hukuku Dersleri, Tarihi Giriş-Hukuk Tarihi- Genel Kavramlar-Usul Hukuku, Der Yayınları, İstanbul, 2021, s. 51.

³⁷ Her ne kadar hem *Cicero* hem de Yaşlı *Plinius*, ölenin yakılmasından ziyade gömülmesinin daha eski bir yöntem olduğunu ileri sürmüş olsalar da arkeolojik bulgular Roma'nın en eski dönemlerinden itibaren ölümlerin gömülmesinin yanısıra yakılmasının da söz konusu olduğunu göstermek-

dışına, ölünün gömülmesinin planlandığı mezara doğru hareket ederdi. Cesedin yakılmasının kararlaştırıldığı durumlarda cesedin yakılacağı yer de mezar alanının yakınında hazır edilirdi. Ölenin bedeninin yanısıra tütsü, yiyecekler, ölene ait eşyalar, giysiler, silahlar ve hatta evcil hayvanlar gibi başka şeyler de önceden hazırlanmış odun yığınının üzerine yerleştirilerek yakılırdı³⁸. Bunların ölenle birlikte yakılması, yaşarken olduğu gibi ölümünden sonra da bunlara ihtiyaç duyacağı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı³⁹. Cesetle birlikte yakılan bu nesnelerin miktar ve değerinde çoğu zaman aşırı savurganlığa meyilli bir tavır sergilendiğinden, bu eğilim, daha sonra açıklanacağı üzere, On İki Levha Kanunu'nda konulan yasaklarla kontrol edilmeye çalışılmıştır.

Her şey hazır olduktan sonra ölenin yakın akrabalarından veya arkadaşlarından biri meşale ile odunları tutuştururdu. Ateş yandıktan sonra küller su veya şarapla söndürülür, toplanan kemikler şarap ve sütle yıkandıktan sonra kurutularak kilden bir vazo içine merhem ve parfümle birlikte konulurdu⁴⁰. Ölenin yakın akrabaları dışında herkes için törenler bu şekilde sona ererdi.

Daha sonra kalıntıların bulunduğu vazo mezara taşınır ve önceden belirlenmiş yerine bırakılırdı. Son dini tören gerçekleştirilirken mezarın yasal olarak kabul edilmesi ve mezarı kutsamak için kurbanlar kesildikten sonra bir kurban yemeği düzenlenirdi⁴¹. Defin işleminden sonraki sekizinci günde ölen kişinin *Manes*⁴²'ine bir kurban sunulur ve ardından mezarının başında bir anma yemeği düzenlenirdi⁴³. Bu ritüellerden sonra her sene ölenlerin doğum günlerinde veya özel bayramlarda düzenli olarak kurbanlar sunulmaya devam edilirdi⁴⁴.

II. RES RELIGIOSAE, LOCUS RELIGIOSUS VE IUS SEPULCHRI KAVRAMLARI

A. Res Religiosae

Roma Hukuku'nda bazı malların aynî hakların konusunu oluşturmamacakları kabul edilmiştir. Bu bakımdan mallar, ticarî muamelelere elverişli olup olmamalarına göre bir ayrıma tabi tutulmuştur. Buna göre mallar, ticarî

tedir. Cumhuriyet Dönemi'nin ilerleyen zamanlarında ise, ölenin gömülmesi ve yakılmasının yanı sıra mumyalanması da üçüncü bir defin şekli olarak uygulanmaktaydı. Bilgi için bkz. Civelek, s. 77; Heller, s. 196.

³⁸ Heller, s. 196; Çetinkaya, s. 19.

³⁹ Civelek, s. 77; Heller, s. 196.

⁴⁰ Heller, s. 197.

⁴¹ Civelek, s. 76; Heller, s. 197.

⁴² *Manes*, toprak altında uyuyan ve içinde bulundukları mezarın sahipleri olarak düşünülen, ölümlere ait ilâhlaştırılmış iyi ruhlardır. Umur, 1975, s. 131. Ayrıca bkz. Dürüşken, s. 20, 48 vd.

⁴³ Çetinkaya, s. 20.

⁴⁴ Civelek, s. 76; Heller, s. 197.

muamelelere elverişli mallar (*res in commercio*) ve ticarî muamelelerin dışında kalan mallar (*res extra commercium*) olarak ikiye ayrılmıştır⁴⁵.

Ticarî muamelelere elverişli olmayan malların bazılarının ilahî hukuk, bazılarının ise beşerî hukuk tarafından muamelelerin dışında bırakıldığı kabul edilmekteydi⁴⁶. Mallara ilişkin bu ayrım *Gaius* tarafından *Digesta*'da şu şekilde açıklanmaktadır:

*D.1,8,1 pr. (Gaius libro secundo institutionum): "Summa rerum divisio in duos articulos deducitur: nam aliae sunt divini iuris, aliae humani. Divini iuris sunt veluti res sacrae et religiosae. Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt. Quod autem divini iuris est, id nullius in bonis est: id vero, quod humani iuris est, plerumque alicuius in bonis est, potest autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt. Hae autem res, quae humani iuris sunt, aut publicae aut privatae. Quae publicae sunt, nullius in bonis esse creduntur; ipsius enim universitatis esse creduntur: privatae autem sunt, quae singulorum sunt"*⁴⁷.

D.1,8,1 pr. (*Gaius*'un *Institutiones*'inin 2. Kitabından): "Malların temel ayrımı iki başlık altındadır: Çünkü bunların bir kısmı ilahî hukuka, bir kısmı da beşerî hukuka aittir. İlahî hukuka ait olanlar örneğin kutsal ve dinî şeylerdir. Kutsal şeyler, örneğin, bir dereceye kadar ilahî hukuka tabi olan surlar ve kapılardır. Ayrıca ilahî hukuka tabi olan şeyler kimse-nin mülkiyetinde değildir ve beşerî hukuka ait olan şeyler de çoğunlukla birinin mülkiyetindedir, ancak yine de kimseye ait olmayabilir, çünkü bir mirasçı ortaya çıkana kadar bir malvarlığına ait olan şeyler kimsenin mülkiyetinde değildir. Yine, beşerî hukuka tabi olan şeyler ya kamusal ya da özeldir. Kamusal olanlar hiç kimsenin mülkü olarak görülmez ve tüm topluma ait olduğu kabul edilir; özel olanlar ise kişilere aittir"⁴⁸.

⁴⁵ Salvatore Di Marzo, Roma Hukuku, (çev. Ziya Umur), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1959, s. 204-206; Ziya Umur, Roma Hukuku Eşya Hukuku (Ayni Haklar), Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 7; Özcan Karadeniz Çelebican, Roma Eşya Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 34; Şahin Akıncı, Roma Hukuku Dersleri, Sayram Yayınları, Konya, 2019, s. 235.

⁴⁶ Umur, 1983, s. 7; Karadeniz Çelebican, s. 34; Özlem Söğütlü, Roma Özel Hukuku, Ders Kitabı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022, s. 685; Şahin, s. 235; Jonathan Brown, "Res Religiosae and the Roman Roots of the Crime of Violation of Sepulchres", *Edinburgh Law Review*, Cilt: 22, Sayı: 3, ss. 347-367, s. 6.

⁴⁷ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

⁴⁸ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, The Civil Law, I, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

Roma’da *res extra commercium divini iuris* olarak adlandırılan ilahî hukuk tarafından ticarî muamelelere elverişli olmadığı kabul edilen mallar; kutsal mallar (*res sacrae*⁴⁹), dini mallar (*res religiosae*) ve kutsanmış mallardan (*res sanctae*⁵⁰) oluşur⁵¹. Beşerî hukuk tarafından ticarî muameleler dışında bırakılan *res extra commercium humani iuris* ise herkese müşterek olan mallar (*res communes omnium*⁵²), kamu malları (*res publicae*⁵³) ve topluluğa ait mallardan (*res universitates*⁵⁴) meydana gelir⁵⁵.

Ticarî muamelelerin dışında bırakılmış olan mallar kategorisinde yer alan dini mallar (*res religiosae*), aşağı dünyanın tanrılarına adanmış olan mezarlar veya mezarlıklardır⁵⁶. Nitekim *Gaius, Institutiones*’inde bu durumu şu cümleyle ifade etmektedir⁵⁷:

Gaius Institutiones 2,4: “Sacrae sunt, quae diis superis consecratae sunt; religiosae, quae diis Manibus relictæ sunt”⁵⁸.”

Gaius Institutiones 2,4: “Kutsal şeyler, yukarıdaki tanrılara adanmış şeylerdir; dini şeyler, aşağıdaki tanrılara adanmış şeylerdir”⁵⁹.”

⁴⁹ Halkın iradesiyle ve özel bir tören yapılarak ilâhlara tahsis olunan mabetler ve mallardır. Umur, 1975, s. 183.

⁵⁰ Tecavüzlere karşı dini bir yaptırım (*sanctio*) ile korunan, şehrin kapısı, surları gibi eşyalardır. Umur, 1975, s. 183.

⁵¹ Umur, 1983, 7-9; Karadeniz Çelebican, s. 34, 35; Belgin Erdoğan, Roma Eşya Hukuku, Der Yayınları, İstanbul, 2020, s. 5, dipnot 4; Söğütü, s. 685-687.

⁵² Hava, akarsu, deniz ve denize ekli olan sahil gibi tabiat tarafından herkesin yararlanmasına sunulan mallardır. Umur, 1975, s. 180.

⁵³ Kelime anlamı olarak devletin mülkiyetindeki mallar denmesi gerekmele birlikte gerçekte kamu malları anlamında kullanılmaktadır. *Iustinianus* Hukuku’nda ise kamunun istifadesine tahsis edilmiş mallar (*res in usu publico*) anlamına gelmekteydi. Umur, 1975, s. 183.

⁵⁴ Kamunun istifadesine tahsis edilmiş olduğu için topluluğun mülkiyetinde olan tiyatro, sirk vb. mallardır. Umur, 1975, s. 183.

⁵⁵ Umur, 1983, 9, 10; Karadeniz Çelebican, s. 36-38; Erdoğan, 2020, s. 5, dipnot 4; Söğütü, s. 687-689.

⁵⁶ Di Marzo, s. 207; Berger, s. 679; Karadeniz Çelebican, s. 35; Belgin Erdoğan, ‘12 Levha Kanunu’nda Roma’da Ölüler ve Mezarlar’, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Aralık 2009, ss. 197-203, s. 198; Max Kaser, Roman Private Law, Çeviren by Rolf Dannenbring, London, Butterworths, 1968, s. 80; Umur, 1983, s. 8. İmparatorluk Dönemi’ne gelindiğinde, Hristiyanlığın etkisiyle, ölümlerin aynı yere gömülmeye başlanması sonucunda oluşan toplu mezarlıklar da *res religiosae* kabul ediliyordu. Karadeniz Çelebican, s. 35; Söğütü, s. 686.

⁵⁷ Berger, s. 679; Umur, 1975, s. 183.

⁵⁸ Latince metin Emil Seckel / Bernhard Kübler, Gai Institutionum Commentarii Quattuor, Commentarius II, Leipzig, 1938 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Responsa/Gaius.html>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

⁵⁹ Metnin Türkçe çevirisi için the Institutes of Gaius, The Civil Law, I, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/gai1_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

D.1,8,1 pr.'de *Gaius*, ilahî hukuka tabi olan şeylerin kimsenin mülkiyetinde olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla ilahî hukuka tabi olan *res religiosae* üzerinde de özel mülkiyet kurulması mümkün değildi⁶⁰. Çünkü bu mallar üzerinde, ölen ataların ruhlarının bir tür mülkiyet hakkı bulunduğu düşünülmekteydi⁶¹.

Bir toprak parçasının, *res religiosa* olarak kabul edilmesi için özel bir törenin yapılması gerekmezdi⁶². Nitekim *Gaius Institutiones*'inde *res religiosae*'nin, ölen kişinin, gömenin kendi toprağına veya malikinin izniyle başkasının mülkiyetinde olan bir toprağına gömme eylemiyle yaratıldığını vurgulamaktadır⁶³. Buna göre kendisi *res religiosa* niteliğinde olmayan ceset, *locus religiosus*'u teşkil edecek toprak ile birleştiğinde burası bir *res religiosa* haline gelmektedir⁶⁴. Bu nedenle bir ölüyü gömme hakkına (*ius inferendi*) sahip bir kişinin kendi toprağına veya malikinin izniyle başkasına ait bir toprağına özgür veya köle bir ölüyü gömmesinin, o toprağın dini mal sayılması için yeterli olduğu anlaşılmaktadır⁶⁵. Cesedin *locus religiosus*'tan çıkarılması halinde ise o yerin *res religiosa* olma durumu ortadan kalkacak ve o şeyi oluşturan parçalar olarak toprak ve beden daha önceki din dışı niteliklerine geri döneceklerdir⁶⁶.

⁶⁰ Di Marzo, s. 207; Karadeniz Çelebican, s. 35.

⁶¹ Paul Koschaker / Kudret Ayiter, Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993, s. 104; Karadeniz Çelebican, s. 35; Söğütü, s. 686; Şahin, s. 236.

⁶² Karadeniz Çelebican, s. 35; Umur, 1983, s. 8; Koschaker / Ayiter, s. 104; Şahin, s. 237. Varlıkları rahiplerin veya devlet otoritesinin kutsamasına bağlı olan *res sacrae*'den veya önemleri nedeniyle ilahî yaptırımlarla korunan *res sanctae*'den farklı olarak, *res religiosae*'in yaratılması bir rahibin veya devlet otoritesinin varlığını ya da bir yaptırıma tabi kılınmayı gerektirmezdi. Brown, s. 7, 8.

⁶³ Gai. 2, 6; Brown, s. 7.

⁶⁴ Definden önce dini niteliği bulunmayan toprak ve bedenin ayrı nesneler olarak var olmaktan çıkarak ilahî hukuka tabi tek bir *res religiosa* haline geldiği süreç açık değildir. Roma hukuku iki veya daha fazla nesnenin birleşerek yeni bir şey oluşturabileceğini kabul ettiğinden, *res religiosae*'in oluşumunu açıklamak için eşya hukukunun genel kurallarından yararlanılabileceği ileri sürülmektedir. Her ne kadar ilahî hukuka tabi mallar genel mülkiyet hukuku alanının dışında olsa da bu malların oluşturan parçalar beşerî hukukun düzenlenmelerine tabi olduğundan *res religiosae*'in oluşumunu açıklamak için uygun bir rehberlik sağlayabilir. Buna göre bir *res religiosa*'nın yaratılması, zorunlu olarak bir taşınırın, bir taşınmaz mala yerleştirilmesini içerdiğinden ve *locus religiosus* gömülen cesetle birleştiğinde *res religiosa*'nın kendisini meydana getirdiğinden, bir cesedin gömülmesinin *inaedificatio* yoluyla *accessio*'ya bir örnek teşkil ettiği sonucuna varılabilir, zira ceset gömülmekle gömüldüğü toprağına katılmaktadır. Asıl ile bütünleyici parçanın bu şekilde birleştirilmesiyle *res religiosa* yaratılmış olur. Ancak toprağın malikinin, toprağına katılan bütünleyici parçanın da maliki olduğuna ilişkin prensibe rağmen mezar yeri özel mülkiyetin kapsamı dışına çıkar. Geçerli bir *res religiosa* yaratmak için arazinin gömene ait olması veya defin işleminin yalnızca arazi sahibinin rızasıyla gerçekleşmesi gerekliliği böylece açıklanmaktadır. Bu görüşe ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Brown, s. 9.

⁶⁵ Koschaker / Ayiter, s. 104; Di Marzo, s. 207; Umur, 1983, s. 8; Karadeniz Çelebican, s. 35; Söğütü, s. 686; Şahin, s. 237. Roma'da bir köle, ilahî hukuka ilişkin pek çok konu bakımından özgür bir insan ile aynı konumda kabul edilirdi. *Aristo*'nun bir kölenin gömüldüğü yerin de *locus religiosus* olduğuna ilişkin ifadesi için bkz. D.11,7,2.

⁶⁶ Brown, s. 9.

B. Locus Religiosus

Locus religiosus, öleninin, maliki tarafından ya da malikinin rızasıyla gömüldüğü yerdir⁶⁷. *Locus religiosus*’a ilişkin bu tanımı, *Codex*’te yer alan imparator Antoninus’a ait bir emirnameden çıkartmak mümkündür⁶⁸:

C.3,44,2 [Imperator Antoninus (216)]: “Invito vel ignorante te ab alio illatum corpus in puram possessionem tuam vel lapidem locum religiosum facere non potest. Si autem voluntate tua mortuum aliquis in locum tuum intulerit, religiosus iste efficitur: quo facto monumentum neque venire neque obligari a quoquam prohibente iuris religione posse in dubium non venit⁶⁹.”

C.3,44,2 [Imperator Antoninus (216)]: “Size ait bir araziye rızanız dışında ya da haberiniz olmadan bir ceset getirilirse ya da oraya bir taş konulursa, bu durum o yeri dini bir yer haline getirmez. Ancak bir kimse sizin arazinize sizin rızanızla bir ceset getirirse, o zaman o yer dini bir yer haline gelir; çünkü malın malikinin yasaklaması durumunda bir anıt dikilemeyeceği gibi, herhangi bir yerin de dini bir yer haline getirilemeyeceğinde şüphe yoktur⁷⁰.”

Emirnamede açıkça ifade edildiği gibi, insan kalıntılarını gömme hakkı bulunan yer *locus religiosus*’tur. İlahî hukuka tabi olmaları nedeniyle bu yerler üzerinde mülkiyet hakkı veya zilyetlik söz konusu olmadığı gibi bu yerlerin satış, bağış, miras ya da herhangi başka bir sebeple birisine devredilmeleri de mümkün değildir⁷¹. Bu yerler *res nullius divini iuris*⁷² niteliğindedirler⁷³. Buna karşılık insan kalıntılarını gömme hakkı olmayan birinin bir cesedi bir yere gömmesi durumunda, o yer dini hale gelmesi söz konusu olmazdı.

⁶⁷ Berger, s. 568; Umur, 1975, s. 183; Alan Watson, *The Law of Property in the Later Roman Republic*, Clarendon Press, Oxford, 1971, s. 8; Erdoğan, 2009, s. 199.

⁶⁸ Umur, 1975, s. 183.

⁶⁹ Latince metin *Codex Iustinianus, Corpus Iuris Civilis*, Cilt: II, (ed. Paul Krueger), (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ3.htm#44>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

⁷⁰ Metnin Türkçe çevirisi için, *The Code of Justinian, The Civil Law*, XII, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/CJ3_Scott.htm#44), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

⁷¹ Umur, 1983, s. 8; Di Marzo, s. 207; Crook, s. 133; Karadeniz Çelebican, s. 35; Söğütü, s.686.

⁷² *Res nullius*, sahihsiz malları ifade eder. Şahsî malvarlığına dâhil olması mümkün olduğu halde, şu sırada herhangi birinin hâkimiyeti altında bulunmayan eşyadır. Bundan başka ilâhlara veya kamu hizmetine tahsis edilmiş oldukları için şahsî malvarlığına dâhil olmayan eşya da *res nullius*’tur. Umur, 1975, s. 182. *Res nullius divini iuris* kategorisindeki mallar, aynı haklara veya herhangi bir hukukî işleme konu olmayan, ilâhî hukuk kapsamındaki mallardır. Tanrıların bu türdeki malların maliki ve koruyucusu olduğu kabul edilirdi. Söğütü, s. 685; Erdoğan, 2020, s. 5.

⁷³ Crook, s. 133.

Ulpianus, *edictum*'a dair 25. kitabından *Iustinianus*'un *Digesta*'sına alıntılanan bir metninde ise mezar yerinin ne olduğunu tanımladıktan sonra, *Celsus*'un bir mezarın neresinin dini yer olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin görüşünden bahsetmektedir⁷⁴:

*D.11,7,2,5 (Ulpianus libro 25 ad edictum): "Sepulchrum est, ubi corpus ossave hominis condita sunt. Celsus autem ait: non totus qui sepulturae destinatus est, locus religiosus fit, sed quatenus corpus humatum est"*⁷⁵.

*D.11,7,2,5 (Ulpianus'un edictum'a dair 25. Kitabından): "Mezar yeri, insan bedenlerinin ya da kemiklerinin bırakıldığı yerdir. Ancak Celsus, gömülmek için ayrılan bir yerin tümünün değil, yalnızca cesedin konulduğu kısmının dini olduğunu söyler"*⁷⁶.

Celsus'a göre, insan kalıntılarını gömmek için ayrılan mezar yerinin tamamı değil, sadece cesedin yerleştirildiği kısmı dinsel yer teşkil etmektedir.

Digesta'da yer verilen bir başka metinde ise başka bir yere gömülmüş olan biri için dikilen anıtın (kenotaf⁷⁷), bulunduğu yeri dini hale getirip getirmeyeceğine ilişkin bilgi edinmemizi sağlayan ifadeler bulunmaktadır⁷⁸:

*D.11,7,6,1 (Ulpianus libro 25 ad edictum): "Si adhuc monumentum purum est, poterit quis hoc et vendere et donare. Si cenotaphium fit, posse hoc venire dicendum est: nec enim esse hoc religiosum divi fratres rescripserunt"*⁷⁹.

D.11,7,6,1 (Ulpianus'un Edictum'a dair 25. Kitabından): "Sadece bir anıt olduğu sürece, herkes onu satabilir veya başkasına verebilir;

⁷⁴ Lucian-Mircea Mureşan / Ioana Mureşan, *Violatio Sepulchri - Between the Legal Concept and Roman Funerary Practice in the Balkans*, Universitatea De Vest Timişoara Arheovest Iv2 -In Honorem Adrian Bejan - Interdisciplinaritate în Arheologie şi Istorie Timişoara, 2016, ss. 843-860, s. 845.

⁷⁵ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

⁷⁶ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

⁷⁷ Roma'da özellikle Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında ölen önemli komutan ve yöneticiler için asıl mezarlarının olduğu yerden farklı yerlerde kenotaf adıyla anılan sembolik mezarlar inşaa edilirdi. Bilgi için bkz. Çetinkaya, s. 27.

⁷⁸ Robinson, s. 178; Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 843-860, s. 845, 846.

⁷⁹ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

ancak bir kenotaf haline gelirse, satılabileceği belirtilmelidir; çünkü İlahî Kardeşler⁸⁰ bir *rescriptum*'da bu tür bir yapının dini olmadığını belirtmişlerdir⁸¹.”

D.11,7,6 aslında aile mezarlığı ve miras kalan mezarlık kavramlarının tanımlandığı *Gaius*'a ait bir önceki metnin devamı niteliğindedir. D.11,7,5'te *Gaius*, aile mezarlığını, bir kişinin kendisinin ve ev halkının gömülmesi; miras kalan mezarlığın ise bir kişinin kendisinin ve mirasçılarının gömülmesi için sağladığı yer olarak tanımlamaktadır. D.11,7,6'nın giriş paragrafında ise *Ulpianus*, aile babasının miras yoluyla edindiği yeri de miras kalan mezarlık olarak tanımlamaktadır. *Ulpianus*, giriş paragrafının devamında miras kalan mezarlığa, vasiyete uygun olarak veya vasiyet hilafına kimlerin gömülebileceği hakkında bilgi vermektedir. Metnin yukarıda belirtilen birinci paragrafında ise *Ulpianus*, ortada sadece bir anıtın (*monumentum*) bulunduğu ancak anıtın altında gömülü birinin olmadığı durumlarda, buranın gömülme hakkı olan herhangi biri tarafından satılabileceği veya verilebileceğinden; söz konusu olan bir kenotaf ise buranın ancak vasiyetnamede belirtilmesi halinde satılabileceğinden bahsetmektedir. Hukukçu bu durumun imparator *Marcus Aurelius* ve imparator *Lucius Verus*'un, öleni anmak amacıyla inşa edilen bu tür bir yapının dini bir niteliğe sahip olmadığını belirttikleri bir *rescriptum*'dan kaynaklandığını da sözlerine eklemiştir.

Bu bakımdan anıtta insan kalıntıları bulunması durumunda *locus religiosus* statüsü anıtı da kapsayacak şekilde genişletilir ve böylece ilahî hukuk tarafından korunurdu⁸². Buna karşılık insan kalıntıları kaldırılırsa veya hiç koyulmamışsa, diğer bir ifade ile ilahî hukuk tarafından korunması gereken bir konu mevcut değilse anıt, ticarî muamelelere konu teşkil eden, din dışı bir nesneye dönüştü⁸³.

C. *Ius Sepulchri*

Ius sepulchri, *res religiosae* olan mezarlar üzerinde, mezarı gözetim altında tutma, ziyaret etme ve gerekli dini törenleri yapmayı kapsayan hakkı ifade etmektedir⁸⁴. Klasik Hukuk Dönemi'nde bu hak, ölen kimsenin ailesine veya vasiyet yoluyla mirasçılara geçerdi⁸⁵.

⁸⁰ M.S. 161-169 yılları arasında birlikte hüküm süren imparator *Marcus Aurelius Antoninus* ve imparator *Lucius Aurelius Verus*, *Divi Fratres* (İlahî Kardeşler) olarak anılmaktadırlar.

⁸¹ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

⁸² Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 122.

⁸³ Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 122.

⁸⁴ Erdoğan, 2009, s. 199; Söğüt, s. 686. Bkz. *i. s. sepulchri*, Umur, 1975, s. 103.

⁸⁵ Erdoğan, 2009, s. 199; Erdoğan, 2020, s. 5, dipnot 4. Bkz. *i. s. sepulchri*, Umur, 1975, s. 103.

Bundan başka *ius sepulchri*, bir kimsenin belirli bir yere gömülmesi ve o yere başkalarını da gömmesi hakkını da içermekteydi⁸⁶.

Ius sepulchri'nin korunması için *praetor* tarafından iki adet *interdictum*⁸⁷ imkânı tanınmıştı. Bunlardan ilki, ölüyü gömmeye engel olan kişiye karşı ileri sürülen ölüyü gömmeye ilişkin *interdictum* (*interdictum de mortuo inferendo*); diğeri ise mezarın korunması başlığı altında açıklanacak olan, yetkisi olmadan bir mezarın inşa edilmesine veya tamirine engel olan kimseye karşı ileri sürülen mezar yapımına ilişkin *interdictum* (*interdictum de sepulchro aedificando*) idi⁸⁸.

Ulpianus, bir ölünün, *ius sepulchri*'ye sahip biri tarafından nakledilmesi ve gömülmesini engellemenin *praetor* tarafından yasaklandığını ortaya koymuştur. Hukukçu, ölüyü gömmeye ilişkin *interdictum* (*interdictum de mortuo inferendo*)'dan şu şekilde bahsetmektedir⁸⁹:

*D.11,8,1 pr. (Ulpianus libro 68 ad edictum): "Praetor ait: "Quo quave illi mortuum inferre invito te ius est, quo minus illi eo eave mortuum inferre et ibi sepelire liceat, vim fieri veto"*⁹⁰.

*D.11,8,1 pr. (Ulpianus'un Edictum'a dair 68. Kitabından): "Praetor şöyle der: "Sizin izniniz olmadan bir cesedi nereye veya ne şekilde nakletme hakkına sahip olursa olsun, söz konusu cesedi oraya götürmesini ve oraya gömmesini engellemek için güç kullanılmasını yasaklıyorum"*⁹¹.

Defin için yapılan masraflar, öleni gömmekle görevli olan kimselere aitti. Bu kişiler, asıl olarak mirasçılardır⁹². Ancak miras bırakanın iradesi bu yönde, miras bırakanın masrafları yapmakla görevlendirdiği kişiler masrafları üstlenirdi⁹³.

⁸⁶ Umur, 1983, s. 8; Di Marzo, s. 208; Söğütü, s. 686; Erdoğan, 2020, s. 5, dipnot 4.

⁸⁷ *Interdictum*, *Formula* usulünün uygulandığı zamanda *praetor*'un ve eyaletlerde valilerin bazı durumlarda, *imperium*'larına dayanarak, hâkimin kararına gerek olmaksızın, ihtilaflı bir işin yapılmasını yasak veya emretmek suretiyle halletmeleridir. Umur, 1975, s. 89.

⁸⁸ Di Marzo, s. 208; Umur, 1983, s. 8; Şahin, s. 237.

⁸⁹ Robinson, s. 181; Di Marzo, s. 208.

⁹⁰ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

⁹¹ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

⁹² Watson, Property, s. 7.

⁹³ Erdoğan, 2009, s. 202.

Bir kimse görevi olmadığı halde defin masraflarını üstlenmişse vekâletsiz iş görmeye benzeyen *actio funeraria*'yı açma imkânına sahipti⁹⁴. *Praetor* tarafından tanınan bu dava, gömme masraflarını yapan kişi tarafından ölenin mirasçılara karşı ve tereke üzerinde imtiyazlı olarak açılırdı⁹⁵.

III. ANTİK ROMADA ÖLÜ KÜLTÜNE İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER

A. On İki Levha Kanunu Öncesindeki Düzenlemeler

On İki Levha Kanunu'ndan önceki döneme ait Roma ölü kültüne ilişkin düzenlemelere ait günümüze ulaşan en eski bilgiler, *Leges Regiae*⁹⁶'dan gelmektedir⁹⁷. Her ne kadar geleneksel öyküsüne, modern bilim insanları bazı açılardan şüpheyile yaklaşıp da, *Leges Regiae*'ın Roma'nın en eski dönemlerine ait birçok kural ve geleneği, gelecek kuşaklara aktarmak üzere muhafaza ettiği genel olarak kabul edilmektedir⁹⁸. Diğer bir ifade ile geleneksel öyküsü bilimsel verilerle her zaman tam olarak örtüşmese de *Leges Regiae*, çoğu zaman antik Roma'nın kural ve geleneklerine ilişkin bir takım bilgilere ulaşılabilen bir referans olarak dikkate alınmaktadır⁹⁹. Bu nedenle milattan sonraki ilk bir kaç yüzyıl içinde yaşamış olan *Plutarkhos*, Yaşlı *Plinius*, *Marcellinus* ve *Festus* aracılığıyla elimize ulaşan ve kral *Numa Pompilius*'a atfedilen Roma'nın en eski dönemlerindeki ölü kültüyle ilgili *Legis Regiae*'daki hükümlerin incelenmesi önem taşımaktadır.

Bilindiği üzere *Numa Pompilius*'un, geleneksel olarak, dinî teşkilatı oluşturan ve dinsel uygulamaları belirleyen kral olduğu kabul edilmektedir¹⁰⁰.

⁹⁴ Umur, 1975, s. 7.

⁹⁵ Umur, 1975, s. 7. Bir kimsenin, kendini mirasçı sanarak bir aile babasını gömmesi durumunda ise bu davanın açılabilmesi söz konusu olmazdı. Erdoğan, 2009, s. 202.

⁹⁶ Klasik Hukuk Dönemi'nde Romalılar, sahip oldukları gelenek ve kurumları bir yaptırıma bağlamak için onları, var oldukları geleneksel olarak kabul edilen, Roma krallarına atfetmişlerdir. Romalılar, kral *Tarquinius* zamanında yaşayan *Sextus* (veya *Publius*) *Papirius* adlı bir kişinin, *Leges Regiae* olarak anılan krallara ait bu kanunları yazıya döktüğüne inanıyorlardı. *Leges Regiae* hakkında daha fazla bilgi için bkz. http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/leges_regia_johnson.htm (erişim tarihi: 10.10.2024).

⁹⁷ Robinson, s. 175.

⁹⁸ Bilgi için bkz. (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/leges_regia_johnson.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024). *Leges Reginae*'in geleneksel öyküsüne ilişkin şüphelerle ilgili olarak bilgi için bkz. Alan Watson, 'Roman Private Law and the Leges Regiae', *The Journal of Roman Studies*, Cilt: 62, 1972, ss. 100-105, s. 100 vd.; Carlos Felipe Amunategui Perello, 'The Twelve Tables and the leges regiae: A Problem of Validity', *Roman Law before the Twelve Tables, An Interdisciplinary Approach*, Edited by Sinclair w. Bell and Paul J. Du Plessis, Edinburg University Press, Edinburg, 2003, ss. 57-76; Christopher Smith, 'Leges Regiae and the Nomothetic World of Early Rome', *Cahiers des études anciennes*, Cilt: 57, Sayı: 1, 2020, ss. 91-103, s. 91 vd.

⁹⁹ Watson, Property, s. 100.

¹⁰⁰ Smith, s. 99; Robinson, s. 175. Kral *Numa*'nın, dinî teşkilatın yapılandırılmasında ve çeşitli dinî uygulamaların oluşumunda önemli bir role sahip olduğu kabul edilmektedir. *Numa*, ilk kral

Numa'ya atfedilen *Legis Regiae*'deki kanunların bir kısmı ölü kültüne ilişkin hususları içermektedir. Bunlardan ilki, Yaşlı *Plinius*'un aktardığı (Plin., Nat. His., 14, 12, 88) cenaze ateşine şarap serpilmesini yasaklayan düzenlemedir (*Numa* 7¹⁰¹):

Numa 7: “*VINO ROGUM NE RESPARGITO*”¹⁰². ”

Numa 7: “Cenaze ateşine şarap serpilmemelidir”¹⁰³. ”

Şarabın ucuz olması, cenaze ateşine serpmek için tercih edilen bir sunu malzemesi olmasını yaygınlaştırmakla birlikte, Yaşlı *Plinius*, *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adlı eserinde, o günlerde bu malda ciddi bir kıtlık yaşanıyor olması nedeniyle kral *Numa*'nın bu hükmü getirdiğini ifade etmektedir¹⁰⁴.

Cenaze ateşine şarap serpilmesini yasaklayan bu hüküm dışında yine *Numa*'ya atfedilen *Plutarkhos* tarafından aktarılan (Plut., *Numa*, 12, 3) bir başka yasada ise daha önceleri herkes için aynı olan yas tutma sürelerinin, farklı yaş ve zamanlar için sınırlandırılarak yeniden belirlendiği görülmektedir (*Numa* 10¹⁰⁵):

Numa 10: “(*Numa*) *officium lugendi secundum aetates et tempora constituit, ut puerum trimo minorem ne quis lugeat, maiorem ne plu-*

Romulus'un düzenlediği, kuşların uçuşuna ve gökteki birtakım işaretlere bakarak tanrıların isteklerini anlamaya çalışan rahip grubu olan *augur* (kuşbilingi)'ların makamını geliştirerek çeşitli dinî görevlerin oluşturulmasına ve dinî kanunların çıkarılmasına öncülük etmiştir. Bundan başka, günlerin, dinî tatiller (*fasti*) ve çalışma günleri (*nefasti*) olarak ayırdığı bir takvim de hazırlatmıştır. Ayrıca önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde katı bir şekilcilikle gerçekleştirilen dinsel törenlerin katılığını giderme töreni (*paiculum*) düzenleyerek törenlere ilişkin hataların telafi edilmesini sağlamıştır. Bunların yanı sıra, dinî törenlere ilişkin aşırı harcamaları önlemek ve tören giderlerini azaltmak amacıyla önlemler almıştır. Dürüşken, s. 26, 27.

¹⁰¹ Robinson, s. 175. Romada yapılan sıvı sunumu (libasyon), sunağın üzerindeki ateşin üstüne genellikle şarap dökülerek gerçekleştirilirdi. Ancak şarap dışında su, kan, çeşitli içkiler, süt, bal, yağ gibi sıvılar da libasyon için kullanılırdı. Libasyon ritüeli, insanların ürünlerini tanrılarla paylaşması ve kan sunumunda olduğu gibi en değerli olanın tanrılara feda ve armağan edilmesi amaçlarıyla gerçekleştirilirdi. Yunan ve Romada libasyon ritüellerinin niteliği, ritüelde kullanılan eşyalar, ritüele katılan din adamları vb. konularda detaylı bilgi için bkz. Akçay, s. 83 vd.

¹⁰² Latince metin Salvatore Riccobono, *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*, I, Firenze, 1941, s. 1-20 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/leges_regia_Riccobono.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹⁰³ Metnin Türkçe çevirisi için Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes*, University of Texas Press, Austin, 1961, s. 3-6, n. 1 (http://www.droitromain.univ-gre-noble-alpes.fr/Anglica/leges_regia_johnson.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

¹⁰⁴ Yaşlı *Plinius* akabinde (Plin., Nat. His., 14, 88) *Numa*'nın, ağaçlara tırmanmanın tehlikeli olması nedeniyle bağları budamakta isteksiz olan çiftçileri bu işi yapmaya zorlamak amacıyla, budanmamış bir asmadan elde edilen şarabın tanrılara sunulmasını da yasakladığından bahsetmektedir. Bkz. <http://www.perseus.tufts.edu> (erişim tarihi: 10.10.2024).

¹⁰⁵ Robinson, s. 175, dipnot 3. Ayrıca bkz. Civelek, s. 76.

res menses, quam annos uixerit, usque ad decem: nec quemquam cuiusuis aetatis ultra; sed longissimi luctus tempus esse decem mensium. Per quod spatium uxoribus quoque defunctorum a secundis nuptiis abstinendum est; et si qua prius nupserit, bouem fetam immolare debebat ex illius lege¹⁰⁶.”

Numa 10: “(Numa) yas için ayrılan sürenin belirli yaş ve zamanlara göre olması gerektiğini belirledi; örneğin üç yaşından küçük bir çocuk için yas tutmak yasaktı; daha büyük bir çocuk için, on yaşına kadar, yaşının her yılı için bir ay sabah izni vardı, ancak daha fazla değil, çünkü on ay herkes için en uzun yas süresinin sınırıydı. ve bu süre boyunca ölenin dul eşi evlenmeden kalırdı. Eğer dul kadın daha önce yeniden evlenmişse, yasaya uygun olarak buzağı halinde bir inek kurban ederdi¹⁰⁷.”

D. 11, 8, 2’de bahsedilen ve kral Numa’ya atfedilen on ikinci kanun ise ölen hamile kadınların definlerinden bahsetmektedir (Numa 12¹⁰⁸):

Numa 12: “Negat lex regia, mulierem, quae praegnas mortua sit, humari, antequam partus ei excidatur; qui contra fecerit, spem animantis cum grauida peremisse uidetur¹⁰⁹.”

Numa 12: “Bir Kral kanunu, hamile bir kadının, çocuk rahminden çıkarılmadan önce gömülmesini yasaklamaktadır. Bu yasayı ihlal eden her kim olursa olsun, anneyle birlikte çocuğun da yaşam beklentisini yok etmiş sayılır¹¹⁰.”

Ölen hamile bir kadının gömülebilmesi için çocuğun, ölen kadının rahminden çıkarılmasını zorunlu tutan bu kanun, kadının cenazesine ilişkin dini bir ritüeli düzenlemekten ziyade, ölenin rahimden çıkarıldıktan sonra yaşama ihtimalini göz önünde tutarak, çocuğun olası yaşamını korumayı amaçlıyor gözükmektedir¹¹¹.

¹⁰⁶ Latince metin Salvatore Riccobono, Fontes Iuris Romani Antejustiniani, I, Firenze, 1941, s. 1-20 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/leges_regia_Riccobono.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹⁰⁷ Metnin Türkçe çevirisi için Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, Ancient Roman Statutes, Austin, 1961, s. 3-6, n. 1 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

¹⁰⁸ Robinson, s. 175, dipnot 4.

¹⁰⁹ Latince metin Salvatore Riccobono, Fontes Iuris Romani Antejustiniani, I, Firenze, 1941, s. 1-20 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/leges_regia_Riccobono.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹¹⁰ Metnin Türkçe çevirisi için Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, Ancient Roman Statutes, Austin, 1961, s. 3-6, n. 1 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

¹¹¹ Robinson, s. 175.

Bundan başka *Festus*'tan (Fest., F. 178, *Occisum*) öğrendiğimize göre *Numa*, başka bir kanun ile yıldırım çarparak ölen bir kimsenin normal usulle-re göre gömülmesini yasaklamıştır (Numa 14¹¹²):

*Numa 14: "SI HOMINEM FULMEN OCCISIT, NE SUPRA GENUA TOLLITO. HOMO SI FULMINE OCCISUS EST, EI IUSTA NULLA FIERI OPORTET"*¹¹³.

Numa 14: "Eğer bir yıldırım bir adamı öldürürse, ceset dizlerden yukarı kaldırılmamalıdır. Eğer bir adam yıldırım çarpması sonucu ölürse, uygun cenaze töreni yapılmayacaktır"¹¹⁴.

Kral *Numa*'ya atfedilen ölü kültüne ilişkin konulardaki tüm bu düzenlemelerin, sadece kutsal hukuka ilişkin kurallardan meydana geldiği görülmektedir¹¹⁵.

B. On İki Levha Kanunu'ndaki Düzenlemeler

On İki Levha Kanunu'nun 10. Levha'sında ölü kültüne ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. 10. Levhada yer alan kurallarla ilgili bilgilerin neredeyse tamamı *Cicero*'nun Yasalar Üzerine (*De Legibus*) adlı eseri aracılığıyla elimize ulaşmıştır¹¹⁶.

Cicero bu eserinde, ölü gömme ve cenaze törenleri ile ilgili her şeyin, hem *ius pontificium*¹¹⁷ ile hem de *ius civile*¹¹⁸ ile ilişkili olduğunu açıkça dile getirmiştir (Cic. De leg., 2, 43-46¹¹⁹). Bu açıklamalarıyla *Cicero*, Roma'da ölü kültüne ilişkin hususlarda ilahî hukuk ile beşerî hukuk arasına net bir çizgi çekmenin mümkün olmadığına vurgu yapmış olmaktadır¹²⁰.

Kanunun 10. Levhası'nın ilk hükmü, bir ölünün şehrin sınırları içinde gömülmesini veya yakılmasını yasaklamaktadır¹²¹:

¹¹² Robinson, s. 175, dipnot 5.

¹¹³ Latince metin Salvatore Riccobono, *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*, I, Firenze, 1941, s. 1-20 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/leges_regia_Riccobono.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹¹⁴ Metnin Türkçe çevirisi için Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes*, Austin, 1961, s. 3-6, n. 1 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

¹¹⁵ Robinson, s. 175.

¹¹⁶ Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 120; Robinson, s. 176.

¹¹⁷ *Ius pontificium*, rahiplerin (*pontifex*) yaşayış ve faaliyetlerini düzenleyen hukuktur. Umur, 1975, s. 102.

¹¹⁸ *Ius civile*, Roma vatandaşlarına ait özel hukuka verilen isimdir. Umur, 1975, s. 99.

¹¹⁹ Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 120.

¹²⁰ Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 120.

¹²¹ Robinson, s. 176, dipnot 6.

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 1: “HOMINEM MORTUUM IN URBE NE SEPELITO NEVE URITO”¹²².

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 1: “Ölü bir insan ne şehir içine gömülsün ne de yakılsın”¹²³.”

Bu dönemde *Vesta* rahibelerinin ve diğer bazı imtiyazlı kişilerin şehrin sınırları içinde gömüldüğü veya gömülme hakkına sahip olduğu bilinmektedir¹²⁴. Ayrıca şehrin içinde, Etrüsklerden sonra *Forum* haline gelen alanda eski mezarlar da bulunmaktaydı¹²⁵. Bundan dolayı bu yasağın herhangi bir tabudan kaynaklanmadığını ifade etmek mümkündür¹²⁶. Nitekim *Cicero, De Legibus* adlı eserinde (Cic. De leg. 2,23,58¹²⁷) rahip okulunun, bir mezarın kamuya açık bir yerde olmasını hukuka aykırı ilan ettiğini, bunun da *locus religiosus*’da bina inşa etmenin hukuka aykırı olarak kabul edilmesini tamamlayıcı nitelikte olduğunu ifade ettiğinden, söz konusu yasağın dini bir sebepten kaynaklanmadığı fikri güçlenmektedir¹²⁸.

Bununla birlikte o dönemde veba gibi salgın hastalıkların sıkça görülmesinin bir sonucu olarak, evlerin birbirine çok yakın olduğu şehir içinde ölü gömmenin veya ölü yakmanın, kamu sağlığının korunması ve hijyen koşullarının sağlanabilmesi amacıyla, yasaklanmış olması muhtemeldir¹²⁹.

Diğer yandan bu yasa, gelişmekte olan şehrin sınırları içindeki arazileri, yeni yapılacak binalar veya halka açık alanlar için boş tutma ihtiyacından da kaynaklanmış olabilir¹³⁰. Ayrıca *Cicero*, yaşayanlar için önem teşkil eden verimli topraklara ölülerin gömülmesinin bu şekilde yasaklanması ile faydalı toprağın kullanılamaz hale gelmesinin engelleneceğinden bahsetmektedir (Cic. De leg. 2,27,67¹³¹).

¹²² Latince metin Sema Sandalcı, On İki Levha Yasaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, s. 37 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹²³ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 58 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

¹²⁴ Erdoğan, 2009, s. 197, dipnot 3; Heller, s. 196; Robinson, s. 176.

¹²⁵ Heller, s. 196.

¹²⁶ Robinson, s. 176; İpek Sevdâ Söğüt, Roma Hukukunda Çevrenin Korunmasına İlişkin Hukuki Vasıtalar, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 231. Aksi görüş için bkz. Erdoğan, 2009, s. 198.

¹²⁷ Robinson, s. 176, dipnot 7.

¹²⁸ Aksi görüş için bkz. Söğüt, s. 231, dipnot 388.

¹²⁹ Erdoğan, 2009, s. 197; Söğüt, s. 229; Heller, s. 196; Civelek, s. 77. Aksi görüş için bkz. Robinson, s. 176.

¹³⁰ Erdoğan, 2009, s. 198.

¹³¹ Erdoğan, 2009, s. 197, 198; Söğüt, s. 213; Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 121; Robinson, s. 176.

Bu gibi ekonomik sebeplerden başka, *Cicero*'nun düşündüğü gibi, oldukça yaygın olan ölü yakma ritüellerindeki cenaze ateşlerinin yarattığı yangın tehlikesinden kaçınmak da yasağın nedenini teşkil ediyor olabilir¹³². Bu yasağın konulmasında bahsedilen tüm bu nedenlerin birlikte ve farklı oranlarda etki etmiş olması da mümkündür¹³³.

On İki Levha'da başkasına ait bir binanın 60 feet yakınında, bina malikinin izni olmadan yeni bir ölü yakılan yer veya yakma yığını inşa edilmesinin yasaklanarak, farklı bir yangın tehlikesini kontrol altında tutma girişiminde daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yasağı düzenleyen kanun şu şekildedir:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 9: “*rogum bustumve novum vetat propius LX pedes adigi aedes alienas invito domino*¹³⁴.”

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 9: “(Yasa), sahibi istemedikçe, başkalarının evlerine altmış ayaktan daha yakınında ölü yakılan yer ya da yeni yakma yığını yasaklar¹³⁵.”

On İki Levha Kanunu'nun 10. Levha'sındaki bazı kanunların ise ilahî huktan kaynaklandıkları görülmektedir. Bunların ilki ölen bir adamın kemiklerinin, yabancı bir ülkede veya savaşta öldürüldüğü durumlar dışında, sonradan yapılacak ikinci bir cenaze töreni için toplanmasını yasaklamaktadır:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 5: “*a. HOMINE MORTUO NE OSSA LEGITO, QUO POST FUNUS FACIAT. b. Excipit bellicam peregrinamque mortem*¹³⁶.”

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 5: “a. Adam öldükten sonra, cenaze töreninde kullanılacağından, (bir kimse) kemikleri toplanmasın. b. Savaşta ya da yabancı bir ülkede olan ölüm (durumunda yasaca) istisna vardır¹³⁷.”

¹³² Heller, s. 196; Erdoğan, 2009, s. 198; Robinson, s. 176; Söğüt, s. 231. İlk kez rahipler tarafından ortaya konulduğu zamanda bu yasağın arka planında yer alan tüm bu etkenler arasındaki denge, daha sonraki dönemlerde laik hukukçular tarafından gözlemlenmiş ve uygulanmıştır. Robinson, s. 176.

¹³³ Robinson, s. 176.

¹³⁴ Latince metin Sandalcı, s. 37 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹³⁵ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 58 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

¹³⁶ Latince metin Sandalcı, s. 37 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹³⁷ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 58 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

İlahî hukuktan kaynaklanan diğer bir kanun ise bir adamın yiğitliği nede- niyle kazandığı bir taçla gömülmesine izin verilmesine ilişkindir¹³⁸:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 7: “*QUI CORONAM PARIT IPSE PE- CUNIAVE EIUS (HONORIS) VIRTUTISVE ERGO ARDUITUR EI ...*”¹³⁹”

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 7: “Kim kendi parasıyla, onur ya da yiğitliği dolayısıyla çelenk sahibi olmuşsa, bu (çelenk) onunla bir- likte yakılır¹⁴⁰.”

10. Levha’da, bundan başka, dini bir nitelik taşımalarının yanısıra cena- ze masraflarını düzenlemeyi, cenaze masrafları yapılırken veya yas tutarken yapılan aşırılıkları sınırlandırmayı amaçlayan hükümler de bulunmaktadır¹⁴¹. Kanun’un bu amaçla getirilmiş hükümleri sırasıyla şu şekildedir¹⁴²:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 2: “... *HOC PLUS NE FACITO. ROGUM ASCEA NE POLITO*”¹⁴³.”

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 2: “Bir kimse bundan daha fazla yapmamalıdır. Bir kimse baltayla (üstünde ölünün yakıldığı) odun yığınının düzleştirmesin¹⁴⁴.”

10. Levha’nın ikinci kanunundaki hükmün cenaze törenleri için yapılan masrafları sınırlandırmayı amaçladığı açıktır. Kanun ayrıca yas tutanların abartılı davranışlarını da yasaklamaktadır:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 3: “*Extenuato igitur sumptu tribus reci- niis et tunicula purpureae et decem tibicinibus tollit etiam lamentationem*”¹⁴⁵.”

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 3: “Masrafi, üç başörtüsü, bir küçük pembe tunik ve on flütçüyü indirdikten sonra ağlamayı da kaldırdı¹⁴⁶.”

¹³⁸ Robinson, s. 176, dipnot 13.

¹³⁹ Latince metin Sandalcı, s. 37 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹⁴⁰ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 59 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

¹⁴¹ Erdoğan, 2009, s. 200; Civelek, s. 76, 77.

¹⁴² Robinson, s. 176.

¹⁴³ Latince metin Sandalcı, s. 37 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹⁴⁴ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 58 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

¹⁴⁵ Latince metin Sandalcı, s. 37 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹⁴⁶ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 58 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

10. Levha'daki dördüncü kanun da üçüncü kanundakine benzer bir şekilde yas tutarken yapılan bazı aşırılıkları engellemeyi amaçlamaktadır:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 4: “*MULIERIS GENAS NE RADUNTO, NEVE LESSUM FUNERIS ERGO HABENTO*¹⁴⁷.”

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 4: “Kadınlar ne yanaklarını tırmasınlar ne de cenaze feryadı çıkarsınlar¹⁴⁸.”

10. Levha'da yer alan bir başka kanun ise ölüye şarap veya diğer maddelerin serpilmesini, ölünün köleler tarafından yağlanmasını, ölünün defnedilmesinden sonra verilen yemekte içki içilmesini yasaklamaktadır¹⁴⁹:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 6: “*a. Haec praeterea sunt in legibus de unctura: “servilis unctura tollitur omnisque circumpotatio”... “Ne sumptuosa respersio, ne longae coronae, ne acerrae”. b. ne murrata potio...*¹⁵⁰”

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 6: “a. Yasalarda ayrıca (ölünün) yağlanması hakkında şunlar vardır: “Köleler tarafından (yapılan) yağlanma ve her türlü içki âlemi kaldırılmıştır”...”ne pahalı su serpmeye ne uzun çelenkler ne tütsü kutuları”. b. ne kokulu sarı sakız içkisi (olsun)...¹⁵¹”

Ölenin yanına altın koyularak gömülemeyeceği, ancak altın dişleri varsa bunların çıkarılmasına da gerek olmadığı 10. Levha'da düzenlemiştir. Konuya ilişkin hüküm şu şekildedir¹⁵²:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 8: “... *NEVE AURUM ADDITO. AT CUI AURO DENTES IUNCTI ESCUNT. AST IM CUM ILLO SEPELIET URETVE, SE FRAUDE ESTO*¹⁵³.”

¹⁴⁷ Latince metin Sandalcı, s. 37 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹⁴⁸ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 58 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

¹⁴⁹ Robinson, s. 176.

¹⁵⁰ Latince metin Sandalcı, s. 37 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹⁵¹ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 58, 59 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'dan yararlanılmıştır.

¹⁵² Robinson, s. 176.

¹⁵³ Latince metin Sandalcı, s. 38 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 8: “Ne altın eklensin; ama dişleri altınla birleşik olan o kişi, eğer o (altınla) gömülecek ya da yakılacaksa, (bunun) cezası olmasın¹⁵⁴.”

10. Levha’da yer alan bu kanunların hangi amaçlarla yapıldıkları kesin olarak anlaşılamamakla birlikte, bir takım dini nedenlerden kaynaklandıklarına şüphe yoktur. Ayrıca özellikle cenaze işlemleri, cenaze töreni ve defin işlemleri ile ilgili masrafları düzenlemeye ve sınırlandırmaya ilişkin olanların, Roma’nın kaynaklarını korumak amacıyla çıkarılmış olmaları da muhtemeldir¹⁵⁵.

Geleneksel olarak düzenlendiği şekliyle On İki Levha Kanunu’nun 10. Levha’sında yer alan son kanun ise özel hukuka ilişkilidir. Söz konusu kanunda, bir mezar girişinin veya ölü yakma yerinin üzerindeki mülkiyetin zamanaşımıyla kazanılmasının mümkün olmadığından bahsedilmektedir¹⁵⁶:

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 10: “*forum id est vestibulum sepulcri bustumve usucapi vetat*¹⁵⁷.”

On İki Levha Kanunu, 10. Levha, 10: “*Forum*, yani mezarın girişi ve ölü yakma yeri zamanaşımıyla mülk edinilemez¹⁵⁸.”

On İki Levha Kanun’unda yer alan ölü kültüne dair konularla ilgili kanunlar incelenirken son olarak içeriğini *Cicero* aracılığıyla öğrendiğimiz bir Atina Kanunu’nun da üzerinde durulması gerekir. Genel anlamıyla ilahî hukuk hakkında bilgi edinilmesi bakımından eldeki önemli bir kaynak olan *Cicero, De Legibus* adlı eserinde, hakkı olmayan birinin mevcut bir mezara gömülmesini yasaklayan ve bir mezarın tahrip edilmesini ya da yıkılmasını cezalandıran bir Atina Kanunu’ndan alıntı yapılmaktadır¹⁵⁹:

Cic. De Leg. 2,26,64: “*De sepulcris autem nihil est apud Solonem amplius quam ‘ne quis ea deleat neue alienum inferat’*, “*Poenaque est ‘si quis bustum (nam id puto appellari τῦμβον) aut monumentum aut columnam violarit, laeserit, fregerit*¹⁶⁰.”

¹⁵⁴ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 59 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’dan yararlanılmıştır.

¹⁵⁵ Erdoğan, 2009, s. 198; Robinson, s. 176.

¹⁵⁶ Robinson, s. 177.

¹⁵⁷ Latince metin Sandalcı, s. 38 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹⁵⁸ Metnin Türkçe çevirisi için Sandalcı, s. 59 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’dan yararlanılmıştır.

¹⁵⁹ Robinson, s. 177; Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 843-860, s. 846, 847.

¹⁶⁰ Latince metin, <http://www.perseus.tufts.edu> (erişim tarihi: 10.10.2024)’dan alınmıştır.

Cic. De Leg. 2,26,64: “Mezarlarla ilgili olarak ise Solon’un şundan başka yasası yoktur: “Kimse onları yıkmasın ve başkasının mezarını yakmasın.” Her kim (*tymbos* adının verilmesini düşündüğüm) bir mezar höyüğüne, anıta ya da sütuna zarar verir, onu kazar ya da parçalarsa” ceza görür¹⁶¹.”

Cicero’nun eserinde değindiği mezara zarar verme suçunu işleyenlerin cezalandırılacağından bahseden bu Solon Kanunu’nun, On İki Levha Kanunu’nun içeriğine dâhil edildiği genellikle kabul edildiğinden¹⁶², Roma hukukunun erken dönemlerinde mezara zarar vermenin muhtemelen bir kamu suçu teşkil ettiği söylemek mümkündür¹⁶³.

IV. ON İKİ LEVHA KANUNU’NDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Cicero’dan sonraki dönemde Roma’da ölü kültürüne ilişkin düzenlemelerle ilgili bilgi veren yazılı kaynakların sayısı ve çeşitliliği artmaktadır. Bunun en önemli nedeni, konunun niteliği gereği ilahî hukuk ile *ius civile* arasında net bir çizgi çizilememesi ve bunun sonucunda hem kamu yetkililerinin hem de Romalı hukukçuların cevap bulmasını gerektiren çok sayıda sorun ortaya çıkmış olmasıdır¹⁶⁴. Bu durum, birçok *senatus* kararı, imparator emirnamesi ile dönemin hukukçuları tarafından yazılan hukukî eserlerde ortaya konan hukukî yorumların oluşmasına sebep teşkil etmiştir¹⁶⁵. Çünkü mezarın hem ilahî hukuka hem de *ius civile*’ye bu şekilde tabi olması, muhtemelen pek çok sorunun kaynağını oluşturmuştur¹⁶⁶.

A. Defin Yerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Yolları

On İki Levha Kanunu’ndan sonraki dönemde ortaya çıkan önemli karışıklıklardan biri, özellikle kırsal bölgelerde, bir kişiyi herhangi bir yere veya en azından kendi toprağına gömmenin hem ilahî hukuk hem de *ius civile* açısından tamamen yasal olmasıdır¹⁶⁷. Nitekim *Digesta*’da *Callistratus*’a ait bir metinde, malikinin rızasıyla başkasına ait bir toprağına gömülmenin mümkün olduğu, hatta malikinin rızası dışında başkasının arazisine gömülmenin dahi o yeri dini bir yer haline getirebileceğinden söz edilmektedir. Söz konusu metin şu şekildedir¹⁶⁸:

¹⁶¹ Latince metnin Türkçe çevirisi, *Cicero, Yasalar Üzerine*, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi CCXCVII, (Latince aslından çev. C. Cengiz Çevik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s. 64, 65’den alınmıştır.

¹⁶² Erdoğan, s. 200.

¹⁶³ Robinson, s. 177; Erdoğan, 2009, s. 200; Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 120.

¹⁶⁴ Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 120.

¹⁶⁵ Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 120.

¹⁶⁶ Robinson, s. 177; Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 120.

¹⁶⁷ Robinson, s. 178; Brown, s. 8.

¹⁶⁸ Robinson, s. 178.

D.11,7,41 (Callistratus libro 2 institutionum): “Si plures sint domini eius loci, ubi mortuus infertur, omnes consentire debent, cum extranei inferantur: nam ex ipsis dominis quemlibet recte ibi sepeliri constat etiam sine ceterorum consensu, maxime cum alius non sit locus in quo sepeliretur”¹⁶⁹.”

D.11,7,41 (*Callistratus*’un *Institutiones*’inin 2. Kitabından): “Bir cesedin gömülmek üzere getirildiği yere birden fazla kişi sahipse, ceset bir yabancıya aitse, hepsinin rızası gerekir; fakat müşterek maliklerden herhangi birinin, diğerlerinin rızası olmasa bile, özellikle de gömülebileceği başka bir yer yoksa oraya uygun bir şekilde gömülebileceği belirlenmiştir¹⁷⁰.”

Metinde *Callistratus*, üzerinde müşterek mülkiyet bulunan yere, müşterek malikler dışında birinin, bir ölüyü gömmesiyle ilgili bir meseleden bahsetmektedir. Hukukçu, böyle bir durumda ölen kişinin o yere gömülebilmesi için müşterek maliklerin tümünün rızasının gerekli olduğunu ifade etmekte, daha sonra da ölenin gömüleceği başka bir yer olmaması durumunda diğer paydaşlar karşı çıksa bile, müşterek maliklerden herhangi birinin rızasının gömme için yeterli olduğunu söylemektedir.

Digesta’da yer verilen bir başka metinde ise *Papinianus*, üzerinde intifa hakkı tesis edilmiş arazi malikinin, arazisine ölü gömmesi veya gömmek istemesi durumunda bu yerin dini yer haline gelmeyeceği, fakat bunu yapması engellenirse *interdictum* imkânına başvurabileceğinden bahsetmektedir. Hukukçu metnin devamında, aynı durumun diğer müşterek maliklerin rızası hıfına ortak kullanılan bir yere bir ölüyü gömmek isteyen müşterek malik için de geçerli olduğunu ifade etmektedir. *Papinianus*’a ait metin şu şekildedir¹⁷¹:

D.11,7,43 (Papinianus libro 8 quaestionum): “Sunt personae, quae, quamquam religiosum locum facere non possunt, interdicto tamen de mortuo inferendo utiliter agunt, ut puta dominus proprietatis, si in fundum, cuius fructus alienus est, mortuum inferat aut inferre velit: nam si intulerit, non faciet iustum sepulchrum, sed si prohibeatur, utiliter interdicto, qui de iure dominii quaeritur, aget. Eademque sunt in socio, qui in fundum communem invito socio mortuum inferre vult. Nam propter pub-

¹⁶⁹ Latince metin Iustiniani *Digesta*, *Corpus Iuris Civilis*, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹⁷⁰ Metnin Türkçe çevirisi için the *Digest or Pandects of Justinian*, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

¹⁷¹ Ayrıca bkz. I.2,1,9; Brown, s. 8.

*licam utilitatem, ne insepulta cadavera iacerent, strictam rationem insuper habemus, quae nonnumquam in ambiguis religionum quaestionibus omitti solent: nam summam esse rationem, quae pro religione facit*¹⁷². ”

D.11,7,43 (Papinianus'un Sorular'ının 8. Kitabından): “Bir yeri dinî bir yer haline getiremeseler de ölü bir bedenın gömülmesiyle ilgili olarak tamamen uygun bir şekilde *interdictum* başvurusunda bulunabilecek kişiler vardır; örneğin, sadece mal sahibi olan bir kişi, intifa hakkı başkasına ait olan bir araziye bir ceset gömdüğünde ya da gömmek istediğinde olduğu gibi, çünkü oraya gömerse o yeri yasal bir mezar haline getirmeyecektir, ancak bunu yapması engellenirse, mülkiyet hakkı konusunda bir inceleme başlatılabilmesi için çok uygun bir şekilde *interdictum* başvurusunda bulunabilir. Aynı kurallar, müşterek maliklerin rızası hilafına bir cesedi ortak kullanılan bir yere gömmek isteyen müşterek malikin durumu için de geçerlidir; çünkü kamu yararı nedeniyle ve cesetlerin gömülmeden kalmaması için, dinî konularla ilgili şüpheli sorunlarda bazen vazgeçilen katı kuralı göz ardı ettik; çünkü en yüksek kural dine uygun olandır¹⁷³. ”

Bunun yanı sıra malikinın rızası dışında başkasının arazisine bir ölünün defnedilmesi durumunda rahipler aksini beyan ederse orası dini yer haline gelmezdi¹⁷⁴. Arazinin *locus religiosus* haline geldiği ve dolayısıyla artık ticarî muamelelere uygun olmadığına kabul edildiği bir durumda ise zarar gören malik, arazisinin bedelinin ödenmesini bir *actio in factum*¹⁷⁵ yoluyla talep etme hakkına sahipti:

*D.11,7,7 pr. (Gaius libro 19 ad edictum provinciale): “Is qui intulit mortuum in alienum locum aut tollere id quod intulit aut loci pretium praestare cogitur per in factum actionem, quae tam heredi quam in heredem competit et perpetua est*¹⁷⁶. ”

¹⁷² Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹⁷³ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr /Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr /Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

¹⁷⁴ Robinson, s. 178.

¹⁷⁵ *Actiones in factum conceptae* (=formulae in factum conceptae=actio in factum), *ius civile* tarafından tanınmış bir hakka dayanmadığı için *ius civile*'ye göre bir davası bulunmayan, fakat *praetor*'un korunmasını hakkaniyete uygun bulması nedeniyle bir *formula*'nın *intentio*'suna ekleyerek dile getirdiği bir olguya dayanan *praetor* davalarıdır. Umur, 1975, s. 15; Berger, s. 475.

¹⁷⁶ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

D.11,7,7 pr. (*Gaius*'un Eyalet *Edictum*'una dair 19. Kitabından): “Başkasına ait bir araziye ceset gömen kişi, *in factum* dava yoluyla ya gömdüğü cesedi çıkarmaya ya da arazinin bedelini ödemeye zorlanabilir. Bu dava bir mirasçı tarafından açılabilir gibi bir mirasçıya karşı da açılabilir ve sürekli dir¹⁷⁷.”

Bundan başka özel hukukla ilişkili olarak, ölen kişinin, koşulun askıda olma durumu devam ederken, koşullu olarak vasiyet edilen araziye, mirasçı tarafından defnedilmesinin bu yeri dini hale getirmedeği de kaynaklardan anlaşılmaktadır¹⁷⁸:

D.11,7,34 (Paulus libro 64 ad edictum): “Si locus sub condicione legatus sit, interim heres inferendo mortuum non facit locum religiosum¹⁷⁹.”

D.11, 7, 34 (*Paulus*'un *Edictum*'a dair 64. Kitabından): “Bir yerin bir koşula bağlı olarak vasiyet edilmesi ve bu arada mirasçının ölüyü defnetmesi, o yeri dini bir yer haline getirme z¹⁸⁰.”

Cic. De Leg., 2,23,58'de ise *Cicero*, rahip okulunun, ölen kişinin kamu malı (*res publica*) niteliğindeki bir yere gömülmesi durumunda bu yerin dini yer haline gelmeyeceğine karar verdiklerinden bahsedilmektedir¹⁸¹.

B. Mezarın Taşınmasından Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Yolları

Ulpianus'a ait bir metinde, rahiplerin veya imparatorun izni olmadan, arazi malikinin, ölünün kemiklerini veya cesedi gömüldüğü yerden çıkarılmasıyla ilgili bir meseleden bahsetmektedir. Hukukçu daha sonra, böyle bir durumda arazi malikinin *iniuria*¹⁸²’dan dolayı sorumlu tutulması gerektiğine ilişkin *Labeo*’ya ait görüşü aktarmaktadır¹⁸³:

¹⁷⁷ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

¹⁷⁸ Robinson, s. 178, dipnot 32.

¹⁷⁹ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

¹⁸⁰ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

¹⁸¹ Cicero, s. 61, 62; Erdoğan, 2009, s. 199.

¹⁸² *Iniuria*, *ius civile*’nin tanıdığı dört haksız fiilden biridir. On İki Levha Kanunu döneminde *iniuria*, bir kişinin fiziksel varlığına karşı gerçekleştirilen maddi tecavüz iken Cumhuriyet Dönemi’nin sonlarından itibaren hem maddi hem de manevi tecavüzleri (*contumelia*) kapsayan bir haksız fiil haline gelmişti. Umur, 1975, s. 87; Berger, s. 502.

¹⁸³ Robinson, s. 178, dipnot 31.

D. 11, 7, 8 pr. (Ulpianus libro 25 ad edictum): “Ossa quae ab alio illata sunt vel corpus an liceat domino loci effodere vel erueri sine decreto pontificum seu iussu principis, quaestionis est: et ait Labeo exspectandum vel permissum pontificale seu iussionem principis, alioquin iniuriarum fore actionem adversus eum qui eiecit¹⁸⁴.”

D.11,7,8pr. (*Ulpianus*'un *Edictum*'a dair 25. Kitabından): “Kemiklerin ya da bir cesedin akrabası olmayan başka bir kişi tarafından gömüldüğü durumlarda, arazi malikinin rahiplerin kararı ya da imparatorun emri olmadan bunları kazıp çıkarıp çıkaramayacağı ya da kaldırıp kaldıramayacağı bir sorundur ve Labeo, rahiplerin izninin ya da imparatorun emrinin alınması gerektiğini, aksi takdirde kalıntıları kaldıran kişiye karşı bir *iniuria* davası açılacağını söyler¹⁸⁵.”

Rahiplerin özel işlevlerinden biri de sel tehdidi veya bir mezarın tehlikeli hale gelmesi ya da uygun başka bir sebebin varlığı halinde bir cesedin nakline izin vermektir¹⁸⁶. Ancak *Ulpianus*'un, bu tür bir karar yetkisinin rahiplere ait olduğunu belirtirken, araya “veya imparatorun emri (*seu iussu principis*)” ifadesini de eklediği görülmektedir.

Hukukçu metinde, kemiklerin ya da bir cesedin, ölenin akrabası olmayan başka bir kişi tarafından gömüldüğü durumlarda, arazi malikinin rahip okulunun kararı veya imparatorun emri olmadan bunları çıkarılamayacağını ifade eden *Labeo*'nun görüşünü aktarmaktadır.

Paulus, bedenın farklı parçalardan oluştuğu durumlarda da tek bir *locus religiosus* olduğunu ve bunun da başın bulunduğu yer olduğunu söyledikten sonra, ölüye ait parçaların taşınması için izin alındığında, ölünün çıkarıldığı mezar yerinin artık dini yer niteliğine sahip olmadığını da sözlerine ekler:

D.11,7,44 (Paulus libro 3 quaestionum): “Cum in diversis locis sepultum est, uterque quidem locus religiosus non fit, quia una sepultura plura sepulchra efficere non potest: mihi autem videtur illum religiosum esse, ubi quod est principale conditum est, id est caput,

¹⁸⁴ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹⁸⁵ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

¹⁸⁶ Rahip okulunun bir cesedin nakline izin verdiğine ilişkin kayıtları içeren mezar kitabesi örnekleri için bkz. Robinson, s. 182.

*cuius imago fit, inde cognoscimur. Cum autem impetratur, ut reliquiae transferantur, desinit locus religiosus esse*¹⁸⁷.”

D.11,7,44 (Paulus'un Sorular'ının 3. Kitabından): “Farklı yerlere defnedildiklerinde, bir kişinin gömülmesiyle iki mezar oluşmadığı için her ikisi de dini olmaz; ancak bana öyle geliyor ki, bedenın ana kısmının, yani başın, benzerliği sayesinde tanındığımız yerin dini olması gerekir. Bununla birlikte, kalıntıların taşınması için izin alındığında, yer dini olmaktan çıkar¹⁸⁸.”

Marcianus, *Divi Fratres*'in bir cesedin başka yere nakledilmek suretiyle rahatsız edilmesini yasaklayan, ancak koşullar gerektirdiğinde tabutun içındekilerle birlikte daha uygun bir yere nakledilmesine izin veren bir *decretum*¹⁸⁹’unu aktarır¹⁹⁰:

D.11,7,39 (Marcianus libro 3 institutionum): “*Divi fratres edicto admonuerunt, ne iustae sepulturae traditum, id est terra conditum corpus inquietetur: videtur autem terra conditum et si in arcula conditum hoc animo sit, ut non alibi transferatur. Sed arculam ipsam, si res exigat, in locum commodiorem licere transferre non est denegandum*¹⁹¹.”

D.11,7,39 (Marcianus'un Institutiones'inin 3. Kitabından): “İlahî Kardeşler, bir cesedin kanuna uygun olarak gömüldükten, yani toprağa gömüldükten sonra rahatsız edilmemesi gerektiğini *decretum* ile emretmişler; çünkü bir ceset, başka bir yere götürülmemesi niyetiyle bir tabuta konulduğu yerde toprağa verilmiş sayılır. Koşullar gerektiriyorsa tabutun daha uygun bir yere taşınmasının yasal olduğu inkâr edilmemelidir¹⁹².”

¹⁸⁷ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹⁸⁸ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

¹⁸⁹ Bir ihtilaf hakkında, *magistra*'nın veya davanın taraflarının talebi üzerine veya resen, imparatorun verdiği kararlara *decretum* denir. *Magistra*'ların hukuki veya idari alanlarda aldıkları kararlar da *decretum* idi. Umur, 1975, s. 54.

¹⁹⁰ Robinson, s. 183, dipnot 77.

¹⁹¹ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹⁹² Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

İmparator *Augustus*'un naaşının Nola'dan Roma'ya taşınmasında olduğu gibi, bir tabutun geçici olarak bırakıldığı bir yer, dini bir nitelik taşımamaktaydı¹⁹³. Nitekim *Paulus*, bir cesedin daha sonra başka bir yere götürmek niyetiyle veya geçici olarak gömüldüğü yerin dini yer olmadığından bahsetmektedir:

*D.11,7,40 (Paulus libro 3 quaestionum): "Si quis enim eo animo corpus intulerit, quod cogitaret inde alio postea transferre magisque temporis gratia deponere, quam quod ibi sepeliret mortuum et quasi aeterna sede dare destinaverit, manebit locus profanus"*¹⁹⁴.

D.11,7,40 (*Paulus*'un Sorular'ının 3. Kitabından): "Bir kimse daha sonra başka bir yere götürmek niyetiyle bir cesedi gömmüşse ve cesedi kalıcı olarak gömmek ya da ona son bir dinlenme yeri sağlamak yerine süreliğine orada bırakmayı tercih etmişse, bu yer dindışı kalacaktır"¹⁹⁵.

C. Mezarı Ziyaret Etme Hakkının Engellenmesinde Tanınan Hukukî Çareler

Ailenin ölen kişiye karşı kutsal görevlerini yerine getirmeye devam etmesine engel olan mezara erişim sorununun irtifak hakları hukukunda özel bir gelişmeye yol açtığını ifade etmek gerekir. Bu alandaki gelişme sonucunda bu tür kutsal görevleri yerine getirmeyi kolaylaştırmak için tasarlanmış, *iter*¹⁹⁶'e dayalı yeni bir hak grubu oluşmuştur¹⁹⁷.

Roma'nın en eski inancının bir gereği olarak ölen aile üyeleri, aileye ait topraklara gömülmekteydi. Bu durum, mezarın bulunduğu toprak üzerindeki mülkiyet hakkının devredilmesi durumunda, mezara ulaşmak ve kutsal görevleri yerine getirebilmek için artık başkasına ait bu topraktan geçme hakkının tanınması mecburiyetini doğurmuştur¹⁹⁸.

¹⁹³ Robinson, s. 183; Brown, s. 9.

¹⁹⁴ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

¹⁹⁵ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

¹⁹⁶ Yararlanan kişiye, başkasına ait bir taşınmazdan yaya veya atla geçmeye ilişkin bir geçiş hakkı (*ius eundendi*) tanıyan köy gayrimenkul irtifak hakkıdır. En eski dört köy gayrimenkul irtifakından biri olan "*iter*", *res mancipi*'lere dahil kabul edilirdi. Bkz. I.2.3.pr.; D.8.3.1.pr.; Umur, 1975, s. 95; Berger, s. 517; Kaser, s. 118; Di Marzo, s. 274. Klasik Hukuk Dönemi'nde Roma şehirlerinin kuruluş planı dolayısıyla etrafı kapalı araziler bulunmadığından, zorunlu geçit hakkı, ancak *iter ad sepulchrum* (mezara gitme hakkı) gibi, istisnaî hallerde ortaya çıkmıştır. Bülent Tahiroğlu, Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 76. Ayrıca bkz. Buse Aksaray, 'Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Komşuluk İlişkileri Bakımından Sınırları', Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, 2019, ss. 61-100, s. 70.

¹⁹⁷ Mezar yazıtlarında ifade edilen bu tarz haklarla ilgili diğer örnekler için bkz. Robinson, s. 179.

¹⁹⁸ Tahiroğlu, s. 76; Aksaray, 2019, s. 71.

Bu zorunlu irtifak hakkından, D.47,12,5'te bahsedilmektedir¹⁹⁹:

*D.47,12,5 (Pomponius libro sexto ex Plautio): "Utimur eo iure, ut dominis fundorum, in quibus sepulchra fecerint, etiam post venditos fundos adeundorum sepulchrorum sit ius. Legibus namque praediorum vendundorum cavetur, ut ad sepulchra, quae in fundis sunt, item eius aditus ambitus funeri faciendi sit"*²⁰⁰.

D.47,12,5 (Pomponius'un Plautius'tan 6. Kitabı): "Uygulamamıza göre, mezar yeri olarak ayrılmış arazilerin malikleri, araziye sattıktan sonra bile mezarlara erişim hakkına sahiptir. Çünkü taşınmaz malların satışına ilişkin yasalar, üzerinde bulunan mezarlara geçiş hakkının yanı sıra cenaze törenleri düzenlemek amacıyla mezarlara erişme ve etrafını çevirme hakkının da saklı olduğunu öngörmektedir"²⁰¹.

Bu tür düzenlemelerin özel hukuk niteliği, Paulus'un *iter ad sepulchrum* hakkının yükümlü arazinin sahibine devredilebileceğini ve bu hakkın kullanımdan sonra da elde edilebileceğini belirten bir metni tarafından açıkça ortaya konulmaktadır:

*D.8,1,14,1 (Paulus libro 15 ad Sabinum): "Servitus itineris ad sepulchrum privati iuris manet et ideo remitti domino fundi servientis potest: et adquiri etiam post religionem sepulchri haec servitus potest"*²⁰².

D.8,1,14,1 (Paulus'un Sabinus'a dair 15. Kitabından): "Bir mezara giden yolun irtifak hakkı özel mülkiyet olarak kalır ve bu nedenle irtifak hakkına konu arazinin sahibine bırakılabilir; ayrıca, mezara dinî bir nitelik kazandırıldıktan sonra bile edinilebilir"²⁰³.

¹⁹⁹ De Coulanges, s. 67; Tahiroğlu, s. 76-77; Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 843-860, s. 845.

²⁰⁰ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

²⁰¹ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

²⁰² Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

²⁰³ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

Ulpianus, bir arazi satıcısının kendisinin veya aile üyelerinin gömülmesi için arazide bir alan ayırması durumunda, mezara erişim hakkının zımnî olarak kurulduğuna işaret etmektedir²⁰⁴:

D.11,7,10 (Ulpianus libro 25 ad edictum): “Si venditor fundi excepterit locum sepulchri ad hoc, ut ipse posterique eius illo inferrentur, si via uti prohibeatur, ut mortuum suum inferret, agere potest: videtur enim etiam hoc exceptum inter eumentem et vendentem, ut ei per fundum sepulturae causa ire liceret”²⁰⁵.

D.11,7,10 (*Ulpianus*'un *Edictum*'a dair 25. Kitabından): “Arazi satıcısının kendisinin ve soyundan gelenlerin gömülmesi için bir mezar yeri ayırması ve ev halkından birinin gömülmesi amacıyla bir yolu kullanmasının engellenmesi durumunda, dava açabilir; çünkü alıcı ile satıcı arasındaki anlaşmada gömme sebebiyle araziden geçiş hakkının saklı tutulduğuna karar verilmiştir²⁰⁶.”

Diğer bir metinde ise *Ulpianus*, başkasının arazisinde mezarı bulunan bir kimsenin irtifak hakkı bulunmuyorsa ve komşu arazi sahibi tarafından da mezara erişimi engellenmişse, *precarium*²⁰⁷ verilmesini istemesinin uygun olacağından bahsetmektedir:

D.11,7,12 pr. (Ulpianus libro 25 ad edictum): “Si quis sepulchrum habeat, viam autem ad sepulchrum non habeat et a vicino ire prohibeatur, imperator Antoninus cum patre rescripsit iter ad sepulchrum peti precario et concedi solere, ut quotiens non debetur, impetretur ab eo, qui fundum adiunctum habeat. Non tamen hoc rescriptum, quod impetrandi dat facultatem, etiam actionem civilem inducit, sed extra ordinem interpelletur praeses et iam compellere debet iusto pretio iter ei praestari, ita tamen, ut iudex etiam de opportunitate loci prospiciat, ne vicinus magnum patiatur detrimentum”²⁰⁸.

²⁰⁴ Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 843-860, s. 845.

²⁰⁵ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

²⁰⁶ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

²⁰⁷ Bir kimsenin (*precarium dans=precarium veren*), kendisinden bir ricâda bulunan (*precarium petens= precarium alan*) bir başkasına, kullanması için çoğu zaman taşınmaz bir malın zilyetliğini veya bir hakkını vermesi ve kendi arzusuna göre istediği zaman ve istediği gibi geri alması imkânını sağlayan, Postklasik Hukuk Dönemi'nde isimli sözleşmelerden (*contractus innominati*) biri olarak kabul edilen aynı sözleşmedir. Umur, 1975, s. 166; Berger, s. 648.

²⁰⁸ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

D.11,7,12 pr. (*Ulpianus*'un *Edictum*'a dair 25. Kitabından): “İmparator *Antoninus* ve babası, bir mezar yeri olup da oraya giden bir yol hakkı bulunmayan ve komşusu tarafından oraya ulaşması engellenen bir kimsenin, bir *precarium* ile mezar yerine giden bir yol talep etmesinin adet olduğunu ve bu yolun genellikle verildiğini; irtifak hakkı bulunmadığı durumlarda ise, bu ayrıcalığın bitişikteki arazinin sahibi olan kişiden alınabileceğini bir emirnamede belirtmişlerdir. Bununla birlikte, *precarium* ile geçiş hakkı elde etmenin yollarını veren bu emirname, bir *ius civile* davasına izin vermez, ancak olağanüstü yargılamalarda başvurulabilir; çünkü vali, makul bir bedel ödendiğinde tarafa bir yol verilmesini zorunlu kılmalıdır ve hâkim ayrıca komşunun ciddi zarar görmemesi için yerin uygun olup olmadığını araştırmalıdır²⁰⁹.”

Ulpianus, *edictum*'a dair 25. kitabından *Digesta*'ya alıntılanan bu parçada, bir eyalet valisinin olağanüstü usulde (*cognitio extra ordinem*²¹⁰) müdahale ederek, âdil bir bedel karşılığında mezara bitişik arazinin malikini, mezar sahibinin araziden geçmesine rıza göstermeye zorlayabileceğini ifade etmektedir. Görüldüğü üzere eyalet valisinin müdahalesine imkân veren bu usulün uygulanması, kamunun, özel ilişkilere müdahale etmesi anlamını taşımaktadır²¹¹.

D. *Campus Esquiline* ile İlgili Düzenlemeler

On İki Levha Kanunu'nda şehrin içinde ölü gömme ve yakma faaliyetlerinin yasaklanmasından sonra ölüler, *pomerium* olarak adlandırılan şehrin etrafındaki dini sınırın dışında bulunan mezarlıklarda gömülmekteydi. Dini sınırı teşkil eden Roma şehrinin surları ve kapılarının dışında bulunan bu mezarlıklardan biri *Campus Esquilinus*²¹² tur²¹³.

²⁰⁹ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

²¹⁰ Roma usul hukuku tarihi incelendiğinde hakların himayesinde *ordo iudiciorum privatorum* (husus mahkemeler nizamı=özel mahkemeler düzenlemesi) ve *cognitio extra ordinem* (nizam harici usul=olağanüstü usul=sistem dışı yargılama) şeklinde iki farklı usul sisteminin uygulandığı görülmür. Hususi mahkemeler nizamı, davanın önce *magistra* önünde tespit edildikten sonra özel bir hâkim önünde karara bağlandığı iki aşamalı bir usul iken; nizam harici usul davanın tek aşamada, devlet memuru olan hâkim tarafından karara bağlandığı bir usuldür. Nizam harici usul, İlk İmparatorluk Dönemi'nde istisnâ durumlarda başvuru olan bir usul iken, Postklâsik Hukuk Dönemi'nden itibaren normal usul haline gelmiştir. Umur, 1975, s. 38.

²¹¹ Robinson, s. 180.

²¹² Roma'da özellikle İmparatorluk Dönemi'nde çok yoksul olan kişilere ait cesetler çöp çukurları içine atılırdı. Buralara atılan cesetlerin çürüyerek ortadan kalkmaları beklenirdi. Genellikle şehir surları dışında yer alan ve küçük çukur anlamına gelen “*puticuli*” olarak adlandırılan bu alanlar içerisinde en bilineni *Esquiline* bölgesinde olanlardı. Konuya ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Çetinkaya, s. 20; Erdoğan, s. 200.

²¹³ Robinson, s. 179; Erdoğan, 2009, s. 200.

M.Ö. 80 yılı civarlarında *senatus*'un tavsiyesi üzerine harekete geçen *praetor Lucius Sentius*, cesetlerin usulüne uygun gömülmeyip çürümesi için sokaklara atıldığı, pisliklerin döküldüğü bu alanın, kötü olan bu durumunu düzeltmek için bir beyanname (*edictum*) yayınlamıştır²¹⁴. Bu *edictum*'a göre, sınırları taşlar döşenerek belirlenen bu alan içinde cesetlerin yakılması, pisliklerin dökülmesi ve cesetlerin atılması yasaklanmıştır²¹⁵.

Daha sonraki dönemlerde ise *senatus*'un, cesetlerin sokaklara atılmasını ve ölülerin yakılmasını önlenmek üzere *aediles plebis*²¹⁶'lere yargılama yetkisi tanıdığı da *Campus Esquiline*'de bulunan bir mezar kitabesindeki kayıtlardan bilinmektedir²¹⁷.

Bu düzenlemelere rağmen durumu tamamen düzeltilemeyen bu alan, ancak imparator *Augustus* zamanında üzerine toprak dökülerek tamamen temizlenmiş ve gezi bahçelerine dönüştürülmüştür²¹⁸.

E. Mezar Kitabelerindeki Mezar Haklarına Karşı İşlenen Suçlara İlişkin Kayıtlar

Arkeolojik ve epigrafik çalışmalardan elde edilen çok sayıdaki bulgularla da teyit edildiği üzere Roma mezarlarında çoğu zaman kötülükleri savuşturacağına inanılan bazı ifadelerin yer verildiği mezar kitabeleri kullanılmıştır²¹⁹. Bu mezar kitabelerinin neredeyse tümünde tehdit veya umut ifadeleri yer almaktadır. Bununla birlikte mezar haklarına karşı bir suç işlenmesi durumunda, ölen kişinin mirasçılarının açacağı davalardan veya suçu işleyenin, yerel *municipium* meclisine veya daha da yaygın olarak Roma hazinesi gibi bir kuruma ödemesi gereken para cezalarından bahseden ifadelerin eklendiği kitabeler de bulunmaktadır²²⁰. Kitabelere bu türden ifadeler eklenerek, dolaylı yoldan mezar yerlerinin kamu otoritesinin denetimi altına alınmasının sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır²²¹.

²¹⁴ Erdoğan, 2009, s. 200; Robinson, s. 180; Söğüt, s. 233.

²¹⁵ Erdoğan, 2009, s. 200; Robinson, s. 108; Söğüt, s. 233.

²¹⁶ *Aediles plebis*, *plebs* sınıfının çıkarlarını korumak için *tribunus plebis*'in yardımcısı olarak bazı mali konularla ilgilenen memurlardır. Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında *magistra* olmuşlardır. Umur, 1975, s. 20.

²¹⁷ Erdoğan, 2009, s. 200; Robinson, s. 108; Söğüt, s. 233. Ayrıca bkz. D.43,10,1; D.1,12,1,12.

²¹⁸ Çetinkaya, s. 20; Erdoğan, 2009, s. 200; Söğüt, s. 235.

²¹⁹ Civelek, s. 71. Roma mezarlarındaki bu tarz yazıt örnekleri için bkz. Robinson, s. 180; Crook, s. 135 vd.

²²⁰ Bu konuya ilişkin mezar kitabesi örnekleri için bkz. Robinson, s. 180; Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 119-133, s. 127.

²²¹ Konuya dair örnek kitabeler için bkz. Robinson, s. 181.

F. Mezarların Korunması

Ulpianus, eyaletlerde cesetlerin veya ceset yakıldıktan sonra kalan kemiklerin alıkonulmamasını ya da kötü muamele görmemesini, gömülmeye götürülürken kamuya açık bir yolun kullanılmasının engellenmemesini sağlamanın eyalet valisinin görevi olduğunu ifade etmektedir²²²:

D.11,7,38 (Ulpianus libro 9 digestorum): “Ne corpora aut ossa mortuorum detinerentur aut vexarentur neve prohiberentur quo minus via publica transferrentur aut quominus sepelirentur, praesidis provinciae officium est”²²³.”

D.11,7,38 (Ulpianus’un Digesta’sının 9. Kitabından): “Bir eyalet valisinin görevi, ölen kişilerin cesetlerinin ya da kemiklerinin alıkonulmamasını, kötü muamele görmemesini, kamuya açık karayolunda taşınmasının ya da gömülmesinin engellenmemesini sağlamaktır”²²⁴.”

Böyle bir durumda, *D.11,8,1 pr.*’deki *Ulpianus*’a ait parçada ifade edilen, *ius sepulchri*’nin kullanılmasını engelleyenlere karşı kullanılmak üzere *praetor*’un tanıdığı ölüyü gömmeye ilişkin *interdictum* imkânı da mevcuttu²²⁵.

Bundan başka Cumhuriyet Dönemi’nin sonlarından itibaren *praetor*’un, mezara zarar verilmesi halinde bu suç için, *actio popularis*²²⁶ niteliği taşıyan *actio de sepulchro violato*’yu tanıdığı bilinmektedir²²⁷.

Actio de sepulchro violato, küçük ihlâl (*violati minor*) ve büyük ihlâl (*violati maior*) olarak nitelendirilen birbirinden farklı iki müdahale şekliyle gerçekleşen mezara zarar verme suçuna (*crimen violati sepulchri*) karşı koruma sağlamıştır²²⁸.

²²² Robinson, s. 181.

²²³ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den alınmıştır.

²²⁴ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)’den yararlanılmıştır.

²²⁵ Robinson, s. 181.

²²⁶ *Actiones populares*, Roma *populus*’u adına herhangi bir vatandaş tarafından açılabilen ve mahkûmiyeti bir miktar paranın ödenmesini gerektiren davalardır. Mahkûmiyet sonucunda para ya devlete ödenirdi ya da bir kısmı devlete bir kısmı davacıya ödenirdi (*D.47,23,1; D.47,23,2*). Umur, 1975, s. 16; Berger, s. 347.

²²⁷ Crook, s. 134; Robinson, s. 182; Brown, s. 11; Şahin, s. 237. Bu davanın *actio popularis* niteliğinin olması mezar sahibi bulunmadığı takdirde herhangi bir vatandaş tarafından da açılabilmesinden kaynaklanmaktadır. Umur, 1975, s. 12; Berger, s. 345; Şahin, s. 237.

²²⁸ Brown, s. 11.

Küçük ihlâl (*violati minor*), *locus religiosus*'un tahrif edilmesini içeren ihlallerdi²²⁹. Bu durumda açılan bu *praetor* davası sonucunda mezara zarar veren kişi, hâkim tarafından takdir edilen bir miktar parayı (100.000 *sestertius*'a kadar) ödemeye mahkûm edilir²³⁰ ve şerefsiz (*infamis*²³¹) olurdu²³². Cesedin parçalanması ve taşınması ise büyük ihlâl (*violati maior*) olarak kabul edilir ve ölümle cezalandırılırdı²³³.

Sonuç olarak anlaşıldığı üzere, *magistra*'ların özel hukuka ilişkin bu tür meselelerde belirli bir oranda kamusal otorite uyguladığı açıktır²³⁴.

İmparatorluk Dönemi'nin ilerleyen zamanlarına kadar, kamu hukukundan veya özel hukuktan ziyade ilahî hukukun kapsamına giren bir görev ise mezarların ve anıtların onarımıdır²³⁵. *Ulpianus*'a ait bir metinde hukukçu, bir anıtın onarımının rahiplerin kararına bağlı olduğuna ilişkin görüşünü ifade etmektedir²³⁶:

D.11,8,5,1 (Ulpianus libro 1 opinionum): “Sed si religiosus locus iam factus sit, pontifices explorare debebunt quatenus salva dine desiderio reficiendi operis medendum sit”²³⁷.”

D.11,8,5,1 (Ulpianus'un Görüşler'inin 1. Kitabından): “Eğer bir dini yer bir yapı ise, rahipler yapının dine uygun hale getirilmesi ihtiyacının ne ölçüde karşılanabileceğine karar vermelidir”²³⁸.”

²²⁹ Brown, s. 12; Berger, s. 767.

²³⁰ *Ulpianus, violatio sepulchri* suçu işleyenlere karşı dava açılmasına izin verme yetkisine sahip olanların, ödenecek paranın miktarını verilen zarara, failin elde ettiği avantaja, sonuçta ortaya çıkan tahribata ve suçlunun cüretine göre belirlemekle yükümlü olduklarını belirtmektedir (D.47,12,3,8). Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 843-860, s. 850.

²³¹ Kelime olarak kötü şöhret, şerefsizlik anlamına gelen *infamia*, bir kimsenin toplum içinde itibarını kaybetmesiydi. Şerefsizliğe (*infamia*) çarptırılmış kimselere *infamis* denirdi. Bu kimseler *magistra* seçilemezlerdi; davalarda başkalarını temsil edemezlerdi; *magistra* başkalarından istemediği teminatı *infamis*'ten isteyebilirdi gibi şâhit olmaları durumunda onları dinlemeyebilirdi. *Iustinianus* zamanında faizin faizini alan tefeci; tiksinti veren meslek erbabı; başıboş esnaf; vasisi olduğu kızla evlenen veya oğlunu evlendirenler; kadın ticareti yapanlar; haksız fiil davasında mahkûm olanlar; mahkûm olan vedia alan, vasi, vekil, *fiducia* alan *infamis* olurdu. Umur, 1975, s. 55.

²³² Umur, 1975, s. 12; Berger, s. 767;; Brown, s. 12; Şahin 237.

²³³ Brown, s. 12; Berger, s. 767.

²³⁴ Robinson, s. 181.

²³⁵ Crook, s. 134; Robinson, s. 183.

²³⁶ Crook, s. 134.

²³⁷ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 (<http://www.droitomain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

²³⁸ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 (http://www.droitomain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

Marcianus ise *Institutiones*'inin 3. kitabından alınan bir parçada, bir mezarın durumunu kötüleştirmenin yasak olduğunu ancak yıkılan bir anıtın herhangi bir cesede dokunmamak koşuluyla onarılabilceğini söylemektedir²³⁹:

*D.47,12,7 (Marcianus libro 3 institutionum): "Sepulchri deteriore condicionem fieri prohibitum est: sed corruptum et lapsum monumentum corporibus non contactis licet reficere"*²⁴⁰.

*D.47,12,7 (Marcianus'un Institutiones'inin 3. Kitabından): "Bir mezarın durumunu daha da kötüleştirmek yasaktır, ancak çürümüş ve harap olmuş bir anıtı, içindeki cesetlere dokunmadan onarmak yasal"dır*²⁴¹.

Yetkisi olmadığı halde bir mezarın inşa edilmesini veya onarımını engelleyen kimseye karşı ise *ius sepulchri*'nin korunması için *praetor*'un tanıdığı *interdictum*'lardan biri olan mezar yapımına ilişkin *interdictum (interdictum de sepulchro aedificando)* imkânı mevcuttu²⁴². *Ulpianus*, *Digesta*'ya alıntılanan metninde *praetor*'un bu konuya ilişkin koyduğu yasaktan bahsetmektedir²⁴³:

*D.11,8,1,5 (Ulpianus libro 68 ad edictum): "Praetor ait: "Quo illi ius est invito te mortuum inferre, quominus illi in eo loco sepulchrum sine dolo malo aedificare liceat, vim fieri veto"*²⁴⁴.

*D.11,8,1,5 (Ulpianus'un Edictum'a dair 68. Kitabından): "Praetor şöyle der: "Bir kimsenin sizin rızanız olmadan bir cesedi almaya hakkı olduğu her yerde, bunu kötü niyetle yapmıyorsa, arazide bir mezar inşa etmesini önlemek için güç kullanılmasını yasaklıyorum"*²⁴⁵.

²³⁹ Mureşan / Mureşan, 2016, ss. 843-860, s. 847.

²⁴⁰ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

²⁴¹ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

²⁴² Di Marzo, s. 208; Şahin, s. 237.

²⁴³ Di Marzo, s. 208.

²⁴⁴ Latince metin Iustiniani Digesta, Corpus Iuris Civilis, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

²⁴⁵ Metnin Türkçe çevirisi için the Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

G. *Lex Ursonensis*'deki Ölü Kültüne İlişkin Özel Düzenlemeler

Marcus Antonius, İspanya'daki *Ursus colonia*'sını kurmak için M.Ö. 44 yılında *Lex Coloniae Genetivae Iuliae seu Ursonensis*²⁴⁶'i çıkarmıştır²⁴⁷. *Lex Ursonensis*'in 73. ve 74. maddeleri ölü kültüne ilişkin bazı düzenlemeleri içermektedir.

Kanun'un 73. maddesinde, şehrin resmî sınırları içine ceset sokulması, gömülmesi ve yakılması ve ayrıca ölenin anısına anıt dikilmesi yasaklanmıştır. Kanun'un 73. maddesi şöyledir²⁴⁸:

Lex Coloniae Genetivae Iuliae seu Ursonensis, 73: “*Ne quis intra fines oppidi colon(iae)ue, qua aratro/ circumductum erit, hominem mortuom/4/ inferto neue ibi humato neue urito neue homi-/nis mortui monumentum aedificato. si quis/ aduersus ea fecerit, is c(colonis) c(coloniae) G(enetiuae) Iul(iae) (sestertium) (quinque milia) d(are) d(amnas) esto,/ eiusque pecuniae cui uolet petitio persecu-/8/ tio exactioq(ue) esto. it-que quot inaedificatum/ erit Iiur aedil(is)ue dimoliendum curanto. si/ aduersus ea mortuus inlatus positusue erit,/ expianto uti oportebit*²⁴⁹.”

Lex Coloniae Genetivae Iuliae seu Ursonensis, 73: “Şehir veya koloni sınırları içinde ya da pullukla işaretlenmiş alan içinde hiç kimse bir ölüyü buraya sokmayacak, gömmeyecek veya yakmayacak ya da burada bir ölünün anıtını dikmeyecektir. Herhangi bir kişi bu yönetmeliğe aykırı davranırsa, *Genetiva Julia* kolonisi kolonicilerine 5.000 *sestertius* ödemeye mahkûm edilecek ve bu miktar için herhangi bir kişi tarafından dava edilebilecek ve yargılanabilecektir. *Duumvir* veya *aedile* bu şekilde inşa edilmiş herhangi bir anıtın yıkılmasına neden olacak ve eğer bu kanuna aykırı olarak bir ölü getirilmiş ve oraya yerleştirilmişse, uygun kefareti ödeyeceklerdir²⁵⁰.”

²⁴⁶ *Caesar*'ın çıkarttığı *colonia* kurulmasına ilişkin genel nitelikteki kanundan sonra çıkarılan bu kanun, *Lex Ursonensis* olarak da anılmaktadır. Umur, 1975, s. 115; Berger, s. 549.

²⁴⁷ Anlaşıldığı kadarıyla bu kuruluş kanunu, *Caesar* tarafından taslak olarak hazırlandıktan sonra üzerinde zaman zaman kenar notlarında düzeltmeler veya eklemeler yapılmıştır. *Caesar*'ın ölümünden sonra *Marcus Antonius* bu belgeyi, kenar notları ve diğer belgelerle birlikte kanun haline getirmiştir. *Urso*'daki İspanyol yerleşimi için hazırlanan bu kuruluş kanunu, *Caesar*'ın öldüğü zamanki siyasi düşüncesi hakkında bazı ipuçları vermektedir. Konuya ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes*, Austin, 1961, s. 97-104, n. 114 (<http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica>), (erişim tarihi: 10.10.2024).

²⁴⁸ Erdoğmuş, 2009, s. 201; Robinson, s. 181; Söğüt, s. 234.

²⁴⁹ Latince metin Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Roman Statutes*, I, London, 1996, s. 393-454, n. 25 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/urso_Coleman.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

²⁵⁰ Metnin Türkçe çevirisi için Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes*, University of Texas Press, Austin, 1961, s. 97-104, n. 114 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/urso_johnson.html), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

Kanun'un bu maddesinde yasağa rağmen inşaa edilen yapıların *municipium magistra*'ları²⁵¹ tarafından yıkılacağı da belirtilmektedir²⁵². Ayrıca 73. maddedeki hükme karşı işlenen herhangi bir suç için 5,000 *sestertius*'luk bir *actio popularis* açma imkânı da sağlanmıştır²⁵³.

Lex Ursonensis'in 74. maddesinde ise yeni bir ölü yakma yerinin şehirden en az yarım mil uzakta kurulmasını zorunlu kılındıktan sonra bu hükme uymayanların şehre 5.000 *sestertius*'luk bir para cezası ödeyecekleri düzenlenmiştir²⁵⁴:

Lex Coloniae Genetivae Iuliae seu Ursonensis, 74: “ne quis ustrinam nouam, ubi homo mortuus/ combustus non erit, prop{r}ius oppidum pas-/sus (quingentos) facito. qui aduersus ea fecerit, (sestertium) (quinque milia) c(olonis)/ c(oloniae) G(enetiuae) Iul(iae) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae cui uolet peti-/ tio persecutioq(ue) ex h(ac) l(ege) esto²⁵⁵.”

Lex Coloniae Genetivae Iuliae seu Ursonensis, 74: “Hiç kimse, ölü yakılmamış olan bir şehre yarım milden daha yakın bir yerde yeni bir ölü yakma yeri inşa edemez. Bu düzenlemeye aykırı hareket eden herhangi bir kişi *Genetiva Julia* kolonisi kolonicilerine 5,000 *sestertius* ödemeye mahkûm edilecek ve bu kanun uyarınca bu miktar için herhangi bir kişi tarafından dava edilecek ve kovuşturulacaktır²⁵⁶.”

Lex Ursonensis'de yer alan her iki maddede de kamu otoritelerinin, mezarlıkları ve ölü yakma yerlerini şehre belirli bir mesafede tutmayı amaçladıkları görülmektedir²⁵⁷.

²⁵¹ *Municipium magistra*'ları *duumviri* (=duoviri) veya *aediles duumviri*, Roma'da, İtalya'da ve eyaletlerde çeşitli işlevleri bulunan yerel *magistra*'lardır. Berger, s. 446; Umur, 1975, s. 62.

²⁵² Erdoğan, 2009, s. 201; Robinson, s. 182; Söğüt, s. 234.

²⁵³ Robinson, s. 182.

²⁵⁴ Erdoğan, 2009, s. 201; Robinson, s. 182.

²⁵⁵ Latince metin Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Roman Statutes*, I, London, 1996, s. 393-454, n. 25 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/urso_Coleman.htm), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den alınmıştır.

²⁵⁶ Metnin Türkçe çevirisi için Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes*, Austin, 1961, s. 97-104, n. 114 (http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/urso_johnson.html), (erişim tarihi: 10.10.2024)'den yararlanılmıştır.

²⁵⁷ Robinson, s. 182.

SONUÇ

Kaynaklar antik Roma'da ölü kültüne ilişkin hususların, ilahî hukuk, kamu hukuku ve özel hukukun iç içe geçtiği, kendine has bir rejim ile düzenlenmiş olduğunu göstermektedir. Dinsel bir niteliği de bulunan ölü kültü ile ilgili yapılan düzenlemelerde özel hukuk ve kamu hukukunun yanısıra ilahî hukuk da doğal olarak her zaman önemli bir rol oynamıştır²⁵⁸.

Krallık Dönemi'nin başından itibaren hukukun tümü üzerinde büyük etkisi olan ilahî hukukun ve dolayısıyla rahiplerin, Roma ölü kültüne ilişkin düzenlemelerde de etkisi bulunmaktadır. Konuyla ilişkili olarak rahipler daha ziyade kurban edilecek hayvanın türü veya kimin mirasçı olduğu ve dolayısıyla aile mezarlığına gömülme hakkına sahip olduğu gibi konularla ilgileniyor görünmektedirler. Kaynaklar rahiplerin ölü kültüne ilişkin düzenlemelerle ilgili ilahî hukuktan kaynaklanan etkisinin, Cumhuriyet Dönemi'nin ilerleyen zamanlarında ve hatta İlk İmparatorluk Dönemi'nin başlarında dâhi sınırlı da olsa devam ettiğini göstermektedir.

Roma'da ölü kültüne ilişkin düzenlemeler hakkında bilgi veren kaynaklar, kamu otoritelerinin de konuya ilgisiz kalmadığına işaret etmektedir. Nitekim *magistra*'lar, *senatus* ve imparatorların, cenaze işlemleri, cenaze törenleri, mezarlar ve mezarlıklara ilişkin uygulamalarla, daha çok, kamu güvenliğinin sağlanması, kamu ahlakının korunması, hijyen şartlarının oluşturularak kamu sağlığının güvence altına alınması, çevrenin korunması gibi hususlar çerçevesinde ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarına kadar kamu otoritelerinin bu konuda sert bir tutum sergiledikleri anlaşılmakla birlikte, İmparatorluk Dönemi ile birlikte daha ılımlı bir tutum benimsemeye başladıkları dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'nin son yüzyılına doğru ise Roma vatandaşlarının, özel hukuk çerçevesinde, kendi aralarında anlaşma yapmak yoluyla mezarlarla ilgili bazı hususları düzenleyebilmesi imkânının tanınması da konuya ilişkin önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁵⁸ Robinson, s. 181; Crook, s. 134.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, Tuna, Yunan ve Roma'da Ölü Kültü, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2017.
- AKINCI, Şahin, Roma Hukuku Dersleri, Sayram Yayınları, Konya, 2019.
- AKSARAY, Buse, Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- AKSARAY, Buse, 'Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Komşuluk İlişkileri Bakımından Sınırları', Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, 2019, ss. 61-100.
- BARROW, Reginald H., Romalılar, (çev. Ender Gürol), İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- BERGER, Adolf, Encyclopedic Dictionary of Roman Law, American Philosophical Society, Philadelphia, 1953.
- BROWN, Jonathan, "Res Religiosae and the Roman Roots of the Crime of Violation of Sepulchres", Edinburgh Law Review, Cilt: 22, Sayı: 3, ss. 347-367.
- CICERO, Yasalar Üzerine, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi CCXCVII, (Latince aslından çev. C. Cengiz Çevik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.
- CİVELEK, Aynur, 'Roma Cenaze Törenleri ve Gömme Gelenekleri', Journal of Archaeology and Art, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı: 124, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2007, ss. 71-80.
- CROOK, John Anthony, Law and Life of Rome, 90 B.C. - A.D. 212, Cornell University Press, New York, 1984.
- ÇETİNKAYA, Haluk, 'Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm algısı ve Mezar Türleri', MSGSÜ Sosyal Bilimler, Sayı: 3, 2011, ss. 18-38.
- DE COULANGES, Fustel, Antik Site: Yunan'dan Roma'ya Kadar Tapınma, Hukuk ve Kurumlar, (çev. İsmail Kılınç), Epos Yayınları, Ankara, 2011.
- Dİ MARZO, Salvatore, Roma Hukuku, (çev. Ziya Umur), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1959.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem, Roma'nın Gizem Dinleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
- ERDOĞMUŞ, Belgin, '12 Levha Kanunu'nda Roma'da Ölüler ve Mezarlar', Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Aralık 2009, ss. 197-203.
- ERDOĞMUŞ, Belgin, Roma Eşya Hukuku, Der Yayınları, İstanbul, 2020.
- GÖNENÇ, Fulya İlçin, Roma Hukukunda Kadın, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- HELLER, John L., 'Burial Customs of the Romans', The Classical Weekly, Cilt: 25, Sayı: 24, 2 Mayıs 1932, ss. 193-197.
- KARADENİZ ÇELEBİCAN, Özcan, Roma Eşya Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008.

- KASER, Max, Roman Private Law, (Almanca aslından İngilizceye çev. Rolf Dannenbring), Butterworths, London, 1968.
- KOSCHAKER, Paul / AYİTER, Kudret, Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993.
- MUREŞAN, Lucian-Mircea / MUREŞAN, Ioana, 'Roman Law Concerning Funerary Monuments. Case Study Based on Some Funerary Epigraphs Belonging to Military Personel on Both Sides of the Middle and Lower Danube', BANATICA, Cilt: 26, 2016, ss. 119-133.
- MUREŞAN, Lucian-Mircea / MUREŞAN, Ioana, Violatio Sepulchri - Between the Legal Concept and Roman Funerary Practice in the Balkans, Universitatea De Vest Timişoara Arheovest Iv2 -In Honorem Adrian Bejan - Interdisciplinaritate în Arheologie şi Istorie Timişoara, 2016, ss. 843-860.
- PERELLO, Carlos Felipe Amunategui, 'The Twelve Tables and the leges regiae: A Problem of Validity', Roman Law before the Twelve Tables, An Interdisciplinary Approach, Edited by Sinclair w. Bell and Paul J. Du Plessis, Edinburg University Press, Edinburg, 2003, ss. 57-76.
- ROBINSON, Olivia, 'The Roman Law on Burials and Burial Grounds', Irish Jurist, Cilt: 10, Sayı: 1, Yaz 1975, ss. 175-186.
- SANDALCI, Sema, On İki Levha Yasaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (erişim tarihi: 7.5.2024).
- SMITH, Christopher, 'Leges Regiae and the Nomothetic World of Early Rome', Cahiers des études anciennes, Cilt: 57, Sayı: 1, 2020, ss. 91-103.
- SÖĞÜT, İpek Sevda, Roma Hukukunda Çevrenin Korunmasına İlişkin Hukuki Vasıtaları, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- SÖĞÜTLÜ, Özlem, Roma Özel Hukuku, Ders Kitabı, Seçkin Hukuk, Ankara, 2022.
- SÜTKEN, Elvan, "Roma Aile Hukukunda Patria Potestas", Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 2019, ss. 67-100.
- TAHİROĞLU, Bülent, Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları, Der Yayınları, İstanbul, 2001.
- TAHİROĞLU, Bülent / ERDOĞMUŞ, Belgin, Roma Hukuku Dersleri, Tarihi Giriş-Hukuk Tarihi- Genel Kavramlar-Usul Hukuku, Der Yayınları, İstanbul, 2021.
- UMUR, Ziya, Roma Hukuku Eşya Hukuku (Ayni Haklar), Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983.
- UMUR, Ziya, Roma Hukuku Lügatı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975.
- WATSON, Alan, The Law of Property in the Later Roman Republic, Clarendon Press, Oxford, 1971.
- WATSON, Alan, 'Roman Private Law and the Leges Regiae', The Journal of Roman Studies, Cilt: 62, 1972, ss. 100-105.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Charter of Urso, Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes*, Austin, 1961, s. 97-104, n. 114 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/urso_johnson.html](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/urso_johnson.html)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- Codex Iustinianus, *Corpus Iuris Civilis*, Cilt: II, (ed. Paul Krueger), ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ3.htm#44](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ3.htm#44)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- Iustiniani Digesta, *Corpus Iuris Civilis*, Cilt: I, (ed. Theodor Mommsen / ed. Paul Krueger), Weidmann, Berolini, 1908 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- JOHNSON, Allan Chester / COLEMAN-NORTON, Paul Robinson / BOURNE, Frank Card, *Ancient Roman Statutes*, Austin, 1961, s. 3-6, n. 1 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/leges_regia_johnson.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/leges_regia_johnson.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- Lex Coloniae Genetivae Iuliae Seu Ursonensis, Allan Chester Johnson / Paul Robinson Coleman-Norton / Frank Card Bourne, *Roman Statutes*, I, London, 1996, s. 393-454, n. 25 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/urso_Coleman.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/urso_Coleman.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- RICCOBONO, Salvatore, *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*, I, Firenze, 1941, s. 1-20 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/leges_regia_Riccobono.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Leges/leges_regia_Riccobono.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- SECKEL, Emil / KÜBLER, Bernhard, *Gai Institutionum Commentarii Quattuor...*, *Commentarius II*, Leipzig, 1938 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Responsa/Gaius.html](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Responsa/Gaius.html)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- The Digest or Pandects of Justinian, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- The Code of Justinian, The Civil Law, XII, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/CJ3_Scott.htm#44](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/CJ3_Scott.htm#44)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- The Institutes of Gaius, The Civil Law, I, (çev. Samuel P. Scott), Cincinnati, 1932 ([Http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/gai1_Scott.htm](http://www.droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/gai1_Scott.htm)), (erişim tarihi: 10.10.2024).
- <http://www.perseus.tufts.edu>, (erişim tarihi: 10.10.2024).
- <http://www.oxfordre.com>, (erişim tarihi: 10.10.2024).